

BIBLIJSKI LIKOV I U VJERONAČNOJ NASTAVI S OSVRTOM NA TEMU PRAŠTANJA I POMIRENJA

MARINKO VIDOVIĆ

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
Zrinsko-Frankopanska 19
21000 Split

Primljeno: 7. 1. 2002.
Izvorni znanstveni rad
UDK 268 : 22
22.06 : 37.014.52

Sažetak

U ovom radu analizira se svijet Biblije s obzirom na različite osobe koje se u njoj pojavljuju kao nositelji određenih radnji, ideja i pogleda na svijet, određenih odnosa prema Bogu, čovjeku i svijetu koji ih okružuje. Nakon nekih općih zapažanja o biblijskim osobama i uočavanja temelja njihove paradigmatičke vrijednosti za ljudsko, točnije vjerničko doživljavanje stvarnosti koju otkrivamo u simbolu i procesu simbolizacije, obrađujemo četiri konkretne starozavjetne (Abraham, Josip, David, Jona) i dvije novozavjetne (Nikodem, Izgubljeni sin) osobe. U prvom koraku sažeto iznosimo biblijsko pripovijedanje o njima, fabulu, a onda uočavamo teološke domete i paradigmatičku vrijednost pojedinih osoba, s posebnim osvrtom na tematiku opraštanja. Vodeći računa o teološko-eklezijskoj, egzegetskoj, hermeneutičkoj i pedagoško-didaktičkoj uporabi Biblije u katehezi, o Bibliji koja propituje naš život i o konkretnom životu koji propituje Bibliju, svaku pojedinu osobu istražujemo po shemi: vidjeti – prosuditi – djelovati.

Svi biblijski likovi su paradigmatički likovi, modeli u kojima se odražava ljudsko povišeno stanje, ljudski uspjesi i tragedije, ljudska nadanja, stremljenja i razočaranja, ljudski međuodnosi i odnosi prema svekolikoj stvorenoj stvarnosti, jednostavno ljudski život. Svi su prikazani u optici odnosa prema vertikali, prema Bogu, izvorištu i dovršitelju života, prema čovjekovoj Bogom ili, filozofskim rječnikom rečeno, transcendentno određenoj stvarnosti. Abrahamova vjera, Josipova pravednost, Davidova ljudskost i Jonina tvrdoglavost modeli su čovjekova zrcaljenja pred Bogom. A što se tiče opraštanja i pomirenja, Abraham je model preventivnog izbjegavanja i mogućnosti sukoba, model mirotvorstva koji unaprijed nudi oprostjenje; Josip velikodušno oprašta onima koji su prema njemu neprijateljski postupili, i to baš kao braća. Ne gaji u sebi osvetu i mržnju, već razborito i postupno priprema promjenu braće i nudi im oprostjenje i pomirenje; David je model ljudske slabosti koja ipak znade i opraštati i tražiti oprostjenje i prihvatiti ga; Jona, premda čovjek Božji i prorok, tvrdokorno odbacuje Boga opraštenja, barem u odnosu prema neprijateljima. Jedino iz svijesti da je i sam potrebit opraštenja može u njemu dozreti prihvaćanje Božjega načina postupanja.

Novozavjetni likovi su uronjeni u cjelinu novozavjetne poruke koja sve ljudsko, čak i patnju, krivnju, pa i samu smrt, doživljava kao mjesto Božje blizine. U kristološkoj optici novozavjetni su autori uvjereni da Bog, unatoč smrti i onkraj smrti, nudi mogućnost konačnog dovršenja. Nikodem je tako osoba koja treba iskoraknuti iz tradicionalnog i stoljećima uobičajenog, prihvatiti Boga koji nudi novo rođenje, koje se povijesno najjasnije očituje u moći opraštanja. Izgubljeni sin je model čovjeka koji želi živjeti bez

Boga, koji se želi ostvariti u samostojnosti i slobodi bez Boga. Takav pokušaj nužno rezultira totalnim egzistencijalnim padom iz kojega je moguće izaći jedino obraćenjem, kajanjem i traženjem oprostjenja.

Unatoč većoj ili manjoj idealizaciji optikom vjere u Boga, svi biblijski likovi, čak i oni fiktivni, ljudi su svoga vremena i prostora, svi žive normalnim i uobičajnim ljudskim životom obogaćenim sviješću saveza s Bogom. U njima svaki čovjek, bez obzira na to kada, gdje i u kojim okolnostima živi, može tražiti i naći ispravan model integralnog ljudskog ostvarenja koje je od utjelovljena Božjega Sina prožeto božanskom stvarnošću i neodvojivo od nje.

Ključne riječi: *Biblija, kateheza, osoba/e, pogled na svijet, ambijent, paradigma, simbol, biblijsko pripovijedanje, teološki dometi, opraštanje, pravednost, vjera, ljudskost, tvrdoglavost, novo rođenje, idealizacija, integralno ljudsko ostvarenje, Abraham, Josip, David, Jona, Nikodem, Izgubljeni sin*

UVOD

Ovim izlaganjem ćemo pokušati ući u svijet Biblije iz jednog specifičnog vida. Zanimaju nas različite osobe koje se u Bibliji pojavljuju kao nositelji određenih radnji, ideja i pogleda na svijet, određenih odnosa prema Bogu, čovjeku i svijetu koji ih okružuje. Polazimo od nekih općenitih zapažanja da bismo u drugom koraku prešli na neke konkretne biblijske osobe, razumljivo, probrane, najprije starozavjetne, a onda i novozavjetne.

1. O BIBLIJSKIM OSOBAMA OPĆENITO

Sve biblijske osobe, bez obzira na to jesu li u svjetlu kriterija suvremene povijesne znanosti (ne)povijesne, imaju svoju specifičnu biblijsku povijest, protagonisti su Božjega djelovanja u povijesti, tvore bitni i nezaobilazni dio događanja koje nazivamo sveta povijest ili povijest spasenja. Ta je povijest specifična, ne u smislu da se u događanjima razlikuje od onoga što nazivamo redovitom ili profanom poviješću, nego u smislu da u svim tim događanjima

pokušava otkriti Božje djelovanje, da u njoj vidi na djelu Boga koji je glavni protagonist svih događanja, da čitavu povijest čovječanstva promatra, po onoj klasičnoj definiciji, kao događanje *coram Deo* – pred Bogom. Život koji Biblija opisuje življen je sa sviješću o savezu s Bogom.

Očito je, dakle, da su biblijske osobe plod vjerskog uvjerenja i vjerskog odčitavanja povijesti. Nerijetko su stoga idealistički prikazane. Izražavaju misli i ostvaruju radnje za koje čovjek nošen vjerom u Boga smatra da moraju biti takve, idealne i savršene. Posluživši se suvremenom dubinskom psihologijom, možemo reći da su pojedini biblijski prikazi određene projekcije ljudskih nadanja i očekivanja, da u njima ima elemenata mitskog ili onoga što graniči s mitskim¹. No moramo odmah nado-

¹ Podsjetimo da je mitski izričaj oprečan diskurzivnoj logici i da predstavlja jedini put kojim misao doseže određene probleme koji nadilaze senzibilno iskustvo. On ne rješava te probleme nego pokušava unijeti razumljivost u stvarnost koja nadilazi osjetilno iskustvo. Kao takav on je čin intuicije i vjeronjanja, izražava ponašanje pred misterijem stvarnosti koja ne može biti adekvatno obuhvaćena, shva-

dati, suprotno Drewermannu², da biblijski likovi nisu protumačivi niti u potpunosti svodljivi na utjelovljenje raznih arhetipova i arhetipskih slika stvarnosti koje su pohranjene duboko u povijesnu strukturu čovjeka koja u svojoj povijesnosti graniči i uključuje i natpovijest. Koliko god ima idealizacije pojedinih likova, samo slijepac može ne uočiti da su biblijski likovi ipak realni likovi svoga vremena i prostora, da odražavaju, žive i zastupaju uvjerenja, poglede na Boga, svijet i život, da su vjerni odrazi kulture i civilizacije u kojoj žive, da su osobe s obje noge na zemlji.

Imajući u vidu povijest nastanka Biblije³, odnosno formiranje pojedinih biblijskih knjiga, lako je uočiti da se iste osobe, u istim životnim situacijama, ne prikazuju isto u različitim knjigama i u različitim slojevima predaje u sastavu pojedinih knjiga. Proces formacije i višestrukih redakcijskih obrada pojedinih predaja i knjiga pokazuje tendenciju sve veće idealizacije pojedinih likova. Što se povijesno više udaljavamo od osnovne predaje o pojedinom biblijskom liku, to i idealizacija toga lika postaje snažnijom i uočljivijom. Kao primjer odmah navodim lik kralja Davida. U pojedinim usmenim predajama on je običan pastir koji je doveden na kraljevski dvor. U drugima on je vrstan umjetnik koji svojom svirkom razveseljuje kralja, oslobađa ga njegovih patoloških depresivnih napada. U nekim drugim predajama on je hrabar ratnik koji goloruk izlazi pred oružjem i snagom nadmoćnijega neprijatelja. Neusklađenosti i pokušaje usklađivanja tih raznih i različitih predaja pažljivijim čitanjem uočavamo i u konačnoj verziji Biblije, tako da nam nije odmah i na prvu jasno zbog čega je David došao na kraljevski dvor, koju je ulogu tamo obnašao i kako je konačno sam zasjeo na kraljevsko prijestolje. Sva ta nesuglasja prisutna su već u

Deuteronomističkoj historiografiji (1.2 Sam; 1.2 Kr), koja nam je i zabilježila i posložila predaje o Davidu. Ako s prikaza te predaje prijedemo na njezinu puno kasniju obradu u Knjigama Ljetopisa, koje prilagođuju stare predaje novim povijesnim, ekonomskim, kulturnim i religioznim prilikama⁴, bez poteškoća ćemo uočiti idealizaciju Davidova lika. Koliko god deuteronomistički historiograf uklopio prikaz Davida u svoje viđenje povijesti, viđenje kojemu je

ćena, koja dopušta više od jednog pristupa. Usp. J. L. McKENZIE, *Aspects of Old Testaments Thought*, u: *The New Jerome Biblical Commentary*, Prentice Hall, New Jersey 1993, str. 1288sl.

² Vidi H. RAGUSE, *Psychoanalyse und biblische Interpretation. Eine Auseinandersetzung mit Eugen Drewermanns Auslegung der Johannes-Apokalypse*, W. Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln 1993.

³ Ova knjiga je svjedočanstvo dvomilenijske povijesti čovječanstva, a uređenje-redakcija knjige, koja sadrži 70-ak različitih spisa, proteže se kroz čitav milenij. Biblijska povijest poznaje stoga i polunomadizam i sjedilački život, i plemensku organizaciju i kraljevstvo, i okupaciju od strane vlasti, i deportaciju, i kolonizaciju itd. Pojedinci i skupine koji žive u tako različitim okolnostima i sami se mijenjaju.

Redakcija biblijskih knjiga očituje veliku različitost u metodama. Neke knjige samo sakupljaju kolektivne tradicije predaka, u počecima prenošene samo usmeno. Primjerice, mnogi tekstovi Pentateuha i Izreka. Druge objedinjuju različite službene dokumente, kraljevske godišnjake, arhivsku građu, legislativu, primjerice povijesne knjige i Pentateuh. Psalmi, a svaki pojedini ima zasebno porijeklo, pjevaju se za vrijeme liturgijskih okupa u Hramu. Proročke knjige su izvorno pismene redakcije usmenih navještaja pojedinaca, ali knjige koje nose ime pojedinoga proroka (Izajia, Jeremija i dr.) pune su naknadnih tumačenja, posadašnjeg, što je svjedočanstvo trajnosti njihove poruke u životu i misli susljednih naraštaja. Rijetke su knjige koje možemo pripisati samo jednom piscu, samo jednoj ruci, primjerice poetski djelovi Joba, Sirah i pavlovske poslanice u NZ-u.

⁴ Biblijske knjige su svjedočanstvo različitih kulturnih utjecaja kojima su izloženi njihovi autori. Mezopotamija i Egipat u prvim stoljećima biblijske povijesti, zatim Perzijanci, Grci, Rimljani. Svi su oni dali svoj doprinos tipično biblijskoj civilizaciji.

glavna nakana pokazati da se povijest ispravno odvija tek u suradnji s Bogom, da bez te suradnje nužno zastranjuje, on ipak dosta realno crta Davidov lik. Ne boji se prikazati ni Davidov grijeh, njegovu zasljepljenost ljepotom žene Urije Hetita – Bat-Šebe, njegovu zlouporabu kraljevskog položaja i vlasti, dobro smišljeno Urijino ubojstvo kojim skriva svoj grijeh. Istina, i prorok Natan imat će posla da privede Davida uočavanju vlastitog zločina i kajanju zbog njega, što u deuteronomističkoj koncepciji omogućuje ostanak Davida na prijestolju, ali će isto tako pri svrgavanju davidovske kuće s prijestolja uvijek biti spominjan i njegov grijeh. U Davidovu opisu koji nalazimo u Knjigama Ljetopisa, grijeh će biti zaobiden, a David slavljen kao vješt i iskusan vladar. Predaja o Davidu doživjet će i daljnje obrade. Tako, u mudrosnoj literaturi njegov lik doseže maksimalnu idealizaciju. Bit će prikazan kao dobar vođa, vrstan kralj i mudar čovjek, izvrstan pjesnik, osoba koja je poželjna u svakom društvu i u svim epohama. Ako bismo morali odgovoriti na pitanje tko je u konačnici David i koja predaja vjernije prenosi činjenice o njemu, onda, vodeći računa o tome da je Biblija jedna i jedinstvena, moramo reći da su sve predaje o njemu točne i vjerne, da ga svaka vidi iz svoje perspektive i sa svojim preokupacijama, da Davidova osoba izranja iz mozaika svih predaja. Razumljivo, svaka tradicija ima svoju povijesnu i teološku kontekstualizaciju koja nam pomaže shvatiti zašto piše o Davidu baš tako kako piše.

U Bibliji susrećemo mnoštvo likova. Neki su od njih vrlo poznati, postali su čak poslovični, odredili su i kulturu Srednjega istoka i zapadnu kulturu; bez njih nije moguće ispravno razumjeti ni povijest, ni umjetnost, ni mnoštvo književne produkcije bilo Istoka bilo Zapada. Postali su sastavni

dio ljudskih razmišljanja i mentaliteta. Njihova imena vuku sa sobom čitav niz životnih situacija, opredjeljenja, razmišljanja, pogleda na život, pravila življenja, postupaka, radnji⁵... Ono što Biblija o njima govori postalo je paradigmom ljudskog doživljavanja stvarnosti, pa i ove naše XXI. stoljeća. Druga imena su manje poznata. Njihove povijesti ili pripovijesti o njima poznaju samo vrsniji poznavatelji Biblije. Manje su i značajna budući da se te ličnosti pojavljuju uglavnom kao statisti, a ne kao protagonisti radnje, ali u cjelini Biblije nipošto nisu beznačajna.

Pri promatranju bilo kojega biblijskoga lika nije dovoljno poznavati samo njegovo ime ili eventualno glavnu radnju uz koju je taj lik vezan, premda je i to već nešto, nego je potrebno te radnje višestranu i interdisciplinarno osvjetljivati, promatrati karakterne osobitosti, uvjerenja i stavove likova u društvenim zbivanjima, njihova razmišljanja, promjene u razmišljanju i čimbenike koji na njih utječu, ekonomsko stanje, obiteljske veze, ponašanje s obzirom na ekonomske i političke događaje, odnos prema ženi, djeci i potomstvu, religiozna opredjeljenja, obrede, molitve i prepirke s Bogom. Jednostavno, potrebno je njihove likove životno promatrati. Iz toga dobivamo kompletnu sliku o njima, njihov *identikit*⁶ koji će se moći zgodno uklopiti u bilo koju katehetsku jedinicu, bilo koje tematske određenosti, a ne samo u onim jedinicama koje se izravno i *ex professo* bave Biblijom.

⁵ Prisjetimo se ovdje samo kolokvijalnih izričaja kao što su: Abrahamova ili abrahamovska vjera, Josipova pravednost, Jobova ili jobovska patnja, Salomonova mudrost, Ilijina revnost, Judina izdaja, Pilatovsko pranje ruku, nikodemski kršćani itd.

⁶ Pojam je preuzet iz kriminalistike, a označava sliku ili portret dobiven kompjutorskom obradom lika na temelju pripovijedanja onih koji su ga vidjeli.

2. SIMBOLIZACIJA BIBLIJSKIH OSOBA⁷

Već smo spomenuli da su biblijski likovi najčešće, pa i u današnjoj suvremenoj kulturi, paradigma ljudskog, točnije vjerničkog doživljavanja stvarnosti. Pitanje koje ovdje želimo razjasniti glasi: na temelju čega su oni postali paradigmatički likovi?

Odgovor na to pitanje nužno je vezan uz stvarnost simbola i proces simbolizacije koji je vrlo čest u Bibliji. Za razliku od drugih književnih i stilskih figura, simbol je nužno vezan uz prepoznavanje. On otkriva stvarnost pridruživanjem istovjetnih označnica i značenja. Između simbolizirajućeg i simboliziranog uspostavlja se odnos kohezije temeljene na istovjetnosti i upravo taj odnos tvori proces simbolizacije. Za razliku od znaka, gdje označavajuće i označeno nemaju nikakve prirodne homogenosti, za simbol je ona nužna. Znak ulazi u simbol, jednako kao i metafora, koja uspostavlja odnos između dijela relacija označavajućeg i označenog mentalnom operacijom prijenosa značenja, ili kao alegorija, gdje označavajuće u pogledu označenog ulazi u jedan drugi sustav značenja, po čemu prvo i prvotno značenje postaje nešto posve drugo. Ono što označava i ono što je označeno u simbolu su uvijek dvije kompleksne stvarnosti jedna drugoj strane u realnom ili imaginarnom svijetu, ali koje su pomoću transpozicije značenja upotrijebljenih riječi udružene homogenošću značenja. Simbolom se može stvoriti i tipološka relacija, gdje značenje nekog realnog ili fiktivnog događaja, odnosno fiktivne ili realne osobe postaje tipom koji se prepoznaje u nekom novom, kasnijem i budućem događaju ili osobi – antitipu – snagom vjere u kontinuitet povijesti koju Bog vodi prema punini i ostvarenju. Tip i antitip odnose se kao sjena stvarnosti i sama stvarnost. U sjeni vidimo obrise stvar-

nosti koja nam se otkriva tek u punom svjetlu.

Za razliku od drugih tipova ljudske komunikacije u simbol i simbolizaciju su uključeni mnogostruki slojevi ljudskog iskustva, a ne samo linearni kontinuitet ideja. Simbol izranja iz totaliteta čovjeka i usmjeruje se kompletnom čovjeku: razumu i emocijama, duhu i tijelu. Njegov smisao nije svodljiv na organizaciju značenja logičkim operacijama, apstrakcijama, već na iskustvenu razinu kompletne stvarnosti, infrajudske, ljudske i božanske.

Svaka stvarnost može postati simbolom jednakošću ili podudarnošću nutarnjih odnosa, a smjera prvenstveno komunikaciji. Simbol je motiviran sličnošću značenja, ali uočavanje te sličnosti u konstrukciji simbola ovisi o kulturnim i osobnim čimbenicima različitih i nesumjerljivih redova. Simbol je stoga nepredvidljiva asocijacija različitih stvarnosti. To pridruženje – asocijacija ne označava istovjetnost ili jednakost odnosa, nego napetost među njima. U komunikaciji izražava ono što je drukčije neizrecivo. U njemu uvijek, kao njegov konstitutivni dio, ostaje nešto nepoznato i zato je uvijek otvoren novim i različitim tumačenjima na temelju kompleksnosti iskustva koje u njemu nužno participira. Simbol povezuje različite razine realnosti i uspijeva komunicirati i ono što u općem iskustvu ostaje neodredivo.

Biblijski simboli, koji su utvrđeni na temelju ondašnje kulture, povijesti, doživljavanja i iskustva Boga, čovjeka, vrijednosti i vrednota svega stvorenoga, obično

⁷ Ovdje uglavnom slijedimo R. RIVA, *Simbolo*, u: *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica* (ur. P. Rossano i dr.), Paoline, Cinisello Balsamo 1988, str. 1472-1490; P. TILLICH, *Theology of Culture*, Oxford University Press, New York 1959, str. 53-67; L. A. SCHÖKEL, *Trenta Salmi: Poesia e preghiera*, EDB, Bologna 1982, str. 16.

se klasificiraju u nekoliko skupina: kozmički (nebo, zemlja, zvijezde, mjesec, sunce itd.), prirodni (brdo, stijena, voda, izvor, pustinja, spilja, vjetrovi, metali, boje, drago kamenje), vegetacijski (cedar, palma, maslina, loza, trnje, gorušičino zrno itd.), teromorfni – životinjski (lav, košuta, zmija, zmaj itd.) i ljudski. Svijet ljudskih simbola nastaje iz njihova fizičkog i psihičkog života, njihovih navika, običaja, imena, institucija, uporabnih predmeta i brojeva. Primjerice, pojedini dijelovi tijela, odjeća, golotinja, ukrasi, ples, zavijanje u kostrijet i posipanje pepelom, vatra, ogrtač, prsten, štap, svjetiljka, glina, knjiga, pastir, zemljoradnja, siromaštvo, obilje, Jeruzalem, Sion itd. Posebno je zanimljiv simbolizam imena: Adam (zemljanin), Eva (majka svih živih), Abraham (otac mnoštva), Sara (žalosna), Šear Jašub (ostatak će se vratiti), Loami (ne moj narod), Loruhamah (nemila) itd. Spomenimo na kraju i simbolizam događaja uz koje se vežu i pojedine biblijske osobe: opći potop s Noom; avanturizam vjere s Abrahamom; izlazak iz egiptaskog ropstva, pustinja i Pasha s Mojsijem; kraljevstvo, kraljevanje i mesijanizam s Davidom; prosperitet, mudrost i razboritost sa Salomonom; patnja s Jobom; obraćenje i otpor obraćenju s Jonom; proroštvo i proročko djelovanje s Ilijom itd.

Govor o pojedinim biblijskim osobama u katehezi itekako mora biti osjetljiv na simboličku vrijednost njihova imena, osobe, životnih prilika i neprilika, uspjeha i neuspjeha, osobnih doživljavanja, razmišljanja, pogleda na život, postupaka, radnji, žalosti i radosti, komuniciranja ... Jednostavno, svega što sačinjava normalan ljudski život. U svemu, a posebice u svojim likovima Biblija zrcali ljudsku stvarnost. Ona »pokazuje ljudski život takvim kakav uistinu jest: sa svim njegovim visinama i dubinama, sa svim njegovim bogatstvom i

svom njegovom ugroženošću. Kamo čovjeka može odvesti zavist i pohlepa za vlašću, ali kakvu snagu ima milosrđe; što je krivnja i kako može biti oprostena; kako nastaje mržnja i kako ljubav nadvladava mržnju; zašto se ljudi odvrćaju od Boga i kako započinje živa vjera (...) U Bibliji se združuju dvije stvari: pogled na Boga i pogled na čovjeka. Zato je moguće da ljudska stvarnost bude predočena u svoj svojoj složenosti, u svem svojem sjaju i svoj svojoj bijedi. Ta blizina životu velikim dijelom predstavlja temelj tolike važnosti Biblije.«⁸

3. STAROZAVJETNE BIBLIJSKE OSOBE

Iz starozavjetne biblijske poruke izdvajamo četiri osobe: Abrahama, Josipa, Davida i Jonu. U prvoj fazi želimo sažeto iznijeti biblijsko pripovijedanje o njima, fabulu, a onda ćemo uočiti teološke domete i paradigmatiku vrijednost pojedinih osoba, s posebnim osvrtom na tematiku oporaštanja. Biblijsko pripovijedanje je uvijek polazište bilo kakva metodičkog pristupa Bibliji, ono propituje naš život⁹, postavlja mu pitanja i daje određene odgovore s kojima možemo biti više ili manje zadovoljni, koji su više ili manje suvremeni. Ne zaboravimo: *historia docet* – povijest poučava! U teološkim dometima i paradigmatičkoj vrijednosti proces pristupa je drukčiji: ovdje život, konkretni život pojedinca ili grupe, društva, postavlja pitanja Bibliji,

⁸ T. SÖDING, *Više od knjige. Razumjeti Bibliju*, KS, Zagreb 2001, str. 118-119.

⁹ Taj vid Pisma posebice dolazi do izražaja u hebrejskom terminu za Pismo, terminu *Miqra'*. Njime se označava i čitanje i poziv, saziv. Etimološki, termin je sastavljen od korijena, koji mu tvori glagol *qara'* = *pozvati, zvati, čitati*, i prefiksa *m-* koji označava porijeklo od nekoga ili nečega. Prema tome, Pismo je Božji poziv koji nam postavlja pitanja, saziva nas, poziva nas od... prema...

odnosno život nas dovodi do razumijevanja Biblije. Struktura našega izlaganja, dakle, slijedi klasičnu trijadu: vidjeti – prosuditi – djelovati.

Svaki katehetski napor u uporabi Biblije mora voditi računa o nekoliko dimenzija: teološko-eklezijalnoj, egzegetskoj, hermeneutskoj i pedagoško-didaktičkoj.¹⁰ U našem izlaganju vodimo računa o svim tim dimenzijama, premda ih izričito ne spominjemo.

3.1. Abraham

Biblijsko pripovijedanje o Abrahamu, ako zanemarimo reminiscencije na njega razasute po svim biblijskim knjigama, nalazimo u Post 11-26; 28; 31; 50; Izl 3,32-33.

3.1.1. Biblijsko pripovijedanje

Abraham¹¹ je rodozačetnik Izraela. Rođen je u Uru Kaldejskom na donjem Eufratu, a u neredu oko raspada babilonskog svjetskog carstva seli se zajedno sa svojim ocem Terahom i nećakom Lotom u sjeverozapadno područje, u Haran. Nastanjuje se između Eufrata i Tigrisa, blizu današnje sirijsko-turske granice. Nakon očeve smrti, prima Božji nalog da napusti taj kraj. Kreće prema jugu, prelazi zemlju Sihem, prolazi između Betela na zapadu i Aia na istoku prema Hebronu i dolazi u Negev.

U tom periodu Abraham i nećak mu Lot posjeduju velika stada koza i ekonomski su dobrostojeći. Ali, u bavljenju stočarstvom stanje se može vrlo brzo promijeniti. Za dobru ispašu stada potrebna su široka prostranstva pašnjaka. Glad stoke vrlo je brzo mogla uništiti njihovo bogatstvo. Takva jedna glad prisiljava Abrahama, kao i njegova nećaka Jakova kasnije, da se preseli u Egipat, gdje ostaje duže vrijeme. Za vrijeme boravka u Egiptu predstavlja svoju

ženu Saru kao svoju sestru, jer se boji da će ga Faraon zbog njezine ljepote ubiti kako bi došao do Sare. I doista, Faraonu se Sara svidjela, uzima je u svoju kuću, a Abrahama otpušta uz obilnu nagradu. Ali kada njega i njegov dvor udari Božja kazna, spoznaje Abrahamovu prijevaru, vraća mu Saru i naređuje da napusti njegovo područje.

Abraham se ponovno vraća u Betel, upozoravajući svoga nećaka Lota da novi prostori nisu dovoljni za stada obojice i da bi između njih moglo doći do nesporazuma i svađa. Da bi to izbjegao, predlaže mu da se razdvoje, prepuštajući Lotu izbor strane na koju želi poći. Lot se odlučuje za vodom bogatu Jordansku dolinu i nastanjuje se u Sodomi. Abraham, kojemu je Bog obećao da će njegovu potomstvu darovati čitavu zemlju, nastanjuje se u Hebronu. Tamo postaje moćan, sudjelujući u ratovima između kraljeva Istoka i Zapada (gospodara područja Eufrata i onih koji gospodare područjem oko Mrtvog mora), stvara temelje za vojnu moć svoga naroda.

Abraham je utemeljitelj dinastije, ali do sada još nema krvnoga potomka. Bog mu u snu objavljuje da će 400 godina kasnije čitava zemlja između Eufrata i Egipta pripasti njegovim potomcima. Sara, njegova žena, koja nije imala djece, dopušta svojoj ropkinji Egipćanki Hagari da pride Abrahamu kako bi dobio potomstvo. Hagar ostaje trudna i rađa Jišmaela. Trinaest godina kasnije, kada je Abrahamu bilo 99 go-

¹⁰ Usp. C. BISSOLI, *Per una lettura interpretazione critica dei modelli*, u: isti (ur.), *Giovani e Bibbia. Per una lettura esistenziale della Bibbia nei gruppi giovanili*, Elle di Ci, Torino 1991, str. 59.

¹¹ Prema svećeničkoj predaji (Post 17,5) sam Bog, da označi Abrahamovo poslanje, mijenja njegovo ime iz 'brām (=Otac je uzvišen) u 'abrāhām (=Otac mnoštva). Usp. F. Zorell, *Lexicon Hebraicum Veteris Testamenti*, Pontificium Institutum Biblicum, Romae 1984, str. 9.

dina i kada je Bog odlučio ostvariti savez s njim i darovati mu veliko potomstvo, pod uvjetom da se Abraham i sve njegovo muško potomstvo obrežu, stvarnost njegova života se stubokom mijenja. Dok je Abraham oko podneva sjedio ispred svoga šatora kod hrasta Mamre, blizu Hebrona, pohodiše ga tri čovjeka koji mu rekoše da će mu njegova žena Sara roditi sina. Sara, koja je to slušala skrivena iza šatora, smijala se, jer je bila u dobi kad više nije mogla dobiti dijete. Ipak, zatrudnjela je i rodila Izaka. U to vrijeme, vjerojatno zbog gladi, Abraham napušta Hebron i ponovno se povlači u dolinu Negev. Tamo živi kao stranac u zemlji Abimeleka, kralja Gerara, i ponovno, kao i u Egiptu, predstavlja svoju ženu Saru kao sestru.

Stavljajući Abrahama na iskušenje, Bog mu naređuje da žrtvuje sina Izaka, sina obećanja kojega je toliko ljubio. Abraham sve pripremi, no u posljednjem je trenutku pošteđen toga čina: objavljuje mu se anđeo Gospodnji i, upućujući ga da umjesto sina žrtvuje ovna, koji se rogovima bio zapleo u obližnji grm, sprječava tragediju. Abraham se vraća u Hebron, gdje mu umire žena Sara. Od Heticanina Efrona za 400 srebrnjaka kupuje spilju Makpelu, gdje pokapa Saru i gdje će ga i samog pokopati sinovi Izak i Jišmael. Nakon Sare Abraham uzima za ženu Keturu, koja mu rada još 6 sinova. Kao posljednji Abrahamov čin Biblija nam pripovijeda slanje sluga Eliezera u njegov zavičaj kako bi pronašao ženu njegovu sinu Izaku.

Od Abrahama i njegove braće potječe mnoštvo osoba i plemena koje Biblija spominje: Izraelci, Jišmelićani, Midjanci, Edomci, Amalećani, Moabci i Amalećani.

Središnja Abrahamova uloga u Bibliji pripada njegovu rodozačetništvu, a središnje pripovijedanje predstavlja iskušenje njegova očinstva žrtvovanjem Izaka. On je

zapravo jedina glavna figura SZ-a koja je položila sve važnije životne ispite u pogledu čovječnosti i obaveza, koja je do kraja života bila bespriječna. Biblijski govor o tome, očito je, izranja iz nama udaljene i drukčije kozmološke vizije, iz drukčijeg gledanja na čovjeka i njegov svijet, pa čak i iz drukčijih etičkih i religioznih preokupacija i usmjerenja. Jednostavno, iz kulture vremensku udaljenost i pojmovnu različitost koje moramo premostiti teološkim kategorijama, pa i onda kada, što je nužno za katahezu¹², želimo ostati narativni teolozi.

3.1.2. Teološki dometi i paradigmatična vrijednost¹³

Abrahamova povijest, kao i povijest ostalih patrijarha, od kapitalne je važnosti za narod Božji, jer tumači pretpostavke i uvjete Saveza koji je Bog sklopio sa svojim narodom. U tim izvještajima na površinu izranjaju glavne teme Izraelove religije: kult jednoga Boga, objava, izbor, obećanje, dar zemlje.

¹² Vidi, R. TONELLI, *L'educatore credente come narratore dell'evangelo*, u: C. BISSOLI (ur.), *Giovani e Bibbia, nav. dj.*, str. 187-203.

¹³ Ovdje uglavnom slijedimo K. J. KUSCHEL, *Spor oko Abrahama. Što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, Svjetlo riječi, Sarajevo 2000; S. VIRGULIN, *Abrahamo, u: Nuovo Dizionario di Teologia Biblica* (ur. P. Rossano i dr.), Paoline, Cinisello Balsamo 1988, str. 3-10; C. TOMIĆ, *Praoci Izraela. Knjiga Postanka, glava 12-50*, Provincijalat hrvatskih franjevaca konventualaca, Zagreb 21988, str. 37-118; C. WESTERMANN, *Genesis 12-36. A Commentary*, SPCK, Minneapolis 1985; A. STRUS, *Pučka kateheza o Abrahamu Post 12-25*, u: »Kateheza« 3(1981)3, 52-59; C. TOMIĆ, *Karakteristične biblijske ličnosti i njihova relevantnost za rast u vjeri današnjeg čovjeka*, u: »Kateheza« 7(1985)1, 5-22, ovdje 11-13; R. FEUILLET – A. VANHOYE, *Abraham*, u: X. LÉON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb 1980, st. 6-11.

Izvjestaji o Abrahamu opisuju njegova putovanja, selidbe, poslove, obiteljske događaje, ženidbe i pokope, odnose sa susjedima. Riječ je o klanskim povijestima ili povijestima krvnom vezom povezanih grupa. Izvjestaji su kratki i epizodni, povezani su različitim kulturnim mjestima u Palestini. Bogati su genealogijama, pučkim etimologijama o imenima pojedinih mjesta i osoba, te ponavljanjima. Nit koja povezuje sve epizode predstavlja Božje obećanje potomstva i posjedovanja zemlje Kanaan. Sadašnji narativni kompleks o Abrahamu nastao je nakon babilonskog sužanjstva isprepletanjem J, E i P tradicije. Zapisivanjem i konačnom redakcijom te su predaje zasigurno pretrpjele razne aktualizacije.

Religiozni i društveni kontekst u kojem se odvijaju događaji iz Abrahamova života različit je od konteksta povijesnog Izraela. Abrahamovski klan je pokretna, nomadska grupa koja ne posjeduju zemlje. Vlast oca u njoj je apsolutna. Religija o Bogu obećanja i kasnije o Bogu otaca znatno je drukčija od Mojsijeva jahvizma i pučke kanaanske religije. Svetišta koja Abraham posjećuje ne poklapaju se sa svetištima nakon zauzimanja Palestine (Gilgal, Šilo, Mizpa, Jeruzalem), a poklapaju se s onima koje nalazimo u deuteronomističkoj predaji. Za Izraelov narod Abraham nije narodni heroj, prorok ili karizmatik, već njihov predak, odnosno predak njih kao Božjega naroda (usp. Hoš 12).

Središnji korpus pripovijedanja o Abrahamu predstavlja jahvistička (J) predaje, čija je glavna oznaka dijalektika između obećanja i ispunjenja te tematika blagoslova. Pozvan od Boga kao poganin, Abraham je nositelj Božjega obećanja u pogledu potomstva i zemlje. U dubokoj starosti od žene mu, koja je isto stara a k tome još i neplodna, dobiva dijete obećanja – Izaka – i malo-pomalo postaje posjednik kanaan-

ske zemlje. Blagoslov je shvaćen kao unutarinja snaga Abrahamova potomstva; prelazi u konstituiranje naroda Izraelova i prelijeva se na sve narode koji su u odnosu s Božjim narodom (12,2-3; 26,3). Abraham zagovara one koji su predmet Božje srdžbe (18,17-18), sklapa saveze s neprijateljima (26,29) i učinkovito posreduje u pogledu materijalnog napretka (pogl. 20). Za ovu predaju Abraham je model religioznog i moralnog življenja. Unatoč svim poteškoćama on se priklanja Bogu vjerom koja izdržava sve kušnje. Potpuno je poslušan poticajima koji dolaze odozgo, zaziva Božje ime i postavlja spomen-obilježja kao znak sjećanja na Božja ukazanja i obećanja.

Elohistički (E) prikaz Abrahama značajno je fragmentaran. Govori o obećanjima i savezu (pogl. 15) te o Izakovoj ženidbi (pogl. 24). Glavnu rečenicu toga prikaza nalazimo u Post 15,6: »On povjerova Gospodinu, koji mu to uračuna u pravednost«. Abrahamova je figura u njemu već idealizirana. U događanjima s Abimelekom oprašta mu se laž, jer daje svoju ženu Abimeleku ne zbog ljudske slabosti, već zbog poslušnosti Bogu. On je model proroka i čovjeka vjerna Bogu (15,6). Zahvaljujući Božjoj ljubavi, nadilazi iskušenje žrtvovanja sina Izaka, priznajući otajstvenu i zahtjevnu volju Božju i predajući joj se potpuno. Prototip je pravedna čovjeka koji se s nepokolebljivom vjerom oslanja na riječ Božju.

Tipicum svećeničke (P) predaje predstavljaju neki topografski i biografski podaci, primjerice da je Abraham krenuo na putovanje iz Ura Kaldejskog, a ne samo iz Harana (11,31); da je imao 75 godina kad je napustio Haran (12,4). U Post 17 nalazimo opis Božjega saveza s Abrahamom, promjenu imena i ustanovu obrezanja. U Post 23 opisana je kupovina spilje u Makpeli na Hebronu za pokapanje žene Sare, a

kasnije i sebe samoga. Svećenička predaja koja je aktivna neposredno prije sužanjstva i u vrijeme sužanjstva naglašava Božju zauzetost za Abrahama i njegovo potomstvo (*berit-savez*) te Patrijarhovo opsluživanje zakona i obrezanja kao znaka pripadnosti narodu Božjemu. Abraham zakonito postaje vlasnikom djelića zemlje koju je Bog obećao njemu i njegovu potomstvu. Kronološki podaci o Abrahamu, kako nam ih nudi ova predaja nisu, međutim, posve prihvatljivi. Primjerice, Sara bi imala 75 godina kada ju je Abimelek poželio, a Jišmaela bi majka nosila u naručju kada je imao 17 godina.

U vjeri u ostvarenje Božjih obećanja danih Abrahamu, druge biblijske knjige ga smatraju praocem Izraelaca, toliko da se Izraelci nazivaju »Abrahamovo sjeme« (Iz 41,8; Jer 33,26); vide u njemu model monoteista koji živi u poganskoj sredini (Još 24,3), paradigmu onoga koji je izabran (Neh 9,7), otkupljen (Iz 29,28) i blagoslovljen od Boga (Mih 7,20). Nakon sužanjstva naglašava se njegovo savršeno opsluživanje Zakona. Prema Sir 44,19ss, Abraham sklapa savez s Bogom, a obećanja koja je primio nagrada su za njegovu vjernost. U 1Mak 2,52 vjera koja je opravdala Abrahama predstavljena je ne kao vjernost Božjem obećanju, nego kao vjernost koja je izražena činom žrtvovanja Izaka.

UNZ-u Abrahamovo se ime spominje 72 puta. Izvan pavlovskih spisa on se pojavljuje kao rodozačetnik Izraela (usp. Mt 3,9; Iv 8,53.56; Dj 7,2; 13,26), kao začetnik levitskog svećenstva (usp. Heb 7,5) i kao Mesijin predak (usp. Mt 1,1). Njegovo krilo je slika nadzemaljske sreće (usp. Lk 16,22s), a nebo je mjesto gdje se slavi gozba s Abrahamom, Izakom i Jakovom (usp. Mt 8,11; Lk 13,28). U Jak 2,21-23 Abraham je prikazan kao tip čovjeka koji je opravdan na temelju ostvarenih djela.

U pavlovskim spisima, posebice u Gal i Rim, Abrahamov lik je primjer dobivanja opravdanja ne po djelima, odnosno opsluživanju Mojsijeva zakona, kako je bilo naglašeno u intratestamentarnom judaizmu, nego po vjeri koja uključuje apsolutno povjerenje u Božju riječ i djelo.

Opravljanje po vjeri, Abraham je otac svijetu koji nasljeđuju njegovu vjeru (Gal 3,6-18). On je izvor blagoslova za sve narode, kako svjedoči Post 12,3 i 18,18. Obećanja dana Abrahamu vrijede i za njegovo potomstvo. A budući da je termin »potomstvo«, uočava Pavao, upotrijebljen u jednini, on, upravo rabinskom egzegezom, zaključuje da se to obećanje odnosi na jednu osobu, odnosno na Krista (usp. Gal 3,16). Vjerujući u Krista, ulazi se u posjed dobara obećanih Abrahamu i postaje se njegov potomak. Budući da je obećanje nezasluženo i obvezuje samo Boga, isključeno je da su potomci baštinici obećanja na temelju vršenja djela Zakona.

Pripovijedanje o Sari i Hagari, Abrahamovim ženama i njihovim sinovima, Pavao alegorijski tumači (usp. Gal 4,21-31). Izak je sin obećanja, a Jišmael naravnog začeca. Opslužitelj Zakona, tako tumači Pavao, odražavaju Jišmaelovo stanje, a oni koji vjeruju u Krista, sinovi su obećanja, potomci Abrahamovi po Izaku i Sari.

U egzegetskom midrašu koji nalazimo u Rim 4,1-25 Pavao tumači Abrahamovu povijest u svjetlu Krista i u službi svoje specifične teologije povijesti spasenja. Abraham se ne može veličati pred Bogom i pozivati se na svoje zasluge, jer je opravdan vjerom i čistom milošću. Opravljanje prije obrezanja, i njegov odnos s Bogom ne ovisi o djelima Zakona. Njegovi istinski potomci su samo vjernici. Njegova vjera je strukturalno ista s vjerom kršćanina. Riječ je, naime, o istoj vjeri u uskrsnuće mrtvih. Abrahamov lik služi Pavlu u ilustriranju

njemu specifične teologije opravdanja, koje se ostvaruje neovisno o djelima zakona i obrezanju, po vjeri, nezasluženo, bez diskriminatorske razlike između Židova i pogana. U odnosu s Bogom sve polazi od njegove milosti, bez ikakvih zasluga, a milost se usvaja jedino vjerom. Abraham je povijesni model i nagovještaj rasporedbe spasenja po vjeri i milosti.

Kao teološki lik Abraham je model istinske vjere i povjerenja u Boga. I za SZ i za NZ »vjerovati« znači zauzeti abrahamsko i vanjsko i nutarnje ponašanje pred Bogom. Tri su bitna vida te vjere: 1. Božja inicijativa koja uvijek uključuje, izravno ili neizravno, Božje obećanje, vjernost, istinitost i dobrotu; 2. odgovor na Božji poziv »protiv svake nade« (Rim 4,18), potpuno oslanjanje na Boga i njegovu riječ, na njegovu Providnost; 3. nadu i povjerenje otvorene uskrsnuću od mrtvih.

Abraham je čovjek odgovora na Božji poziv, a poziv uvijek uključuje zov, obećanje i odgovor. Zov je uvijek milost, nešto neočekivano, nenadano i nezasluženo, a odgovor je uvijek slobodni izbor i opredjeljenje. Ostvaruje se kao kidanje s prošlošću, napuštanje svake ljudske sigurnosti i nade, odlazak u nepoznato, u budućnost Božjeg obećanja. A Božje obećanje Abrahamu uvijek sadrži tri elementa: potomstvo, zemlju i blagoslov.

Po svojoj vjeri Abraham je »drugi otac čovječanstva«, kaže danski filozof Kierkegaard¹⁴. Ostvaruje je u susretu s Bogom, u povijesnom, životnom susretu koji nije plod filozofsko-teoloških refleksija niti pučko prihvaćanje određenih obrazaca vjere. U Abrahamu je čitavo čovječanstvo pozvano živjeti u znaku obećanja i predanja.

Izručnost obećanju povijesno se ostvaruje kao putovanje. U tom smislu Abrahamovo putovanje iz očinske zemlje u zemlju Kanaan, poslije u Egipt, pa ponovno

u Kanaan, nadilazi vrijeme i prostor. Ono je dio povijesti svakoga pojedinca, u svakome se pojedincu ponavlja. Ljudski život je putovanje od postaje do postaje. Vjera nije, kako pokazuje paradigma putovanja, miran posjed, već neprestana napetost, rast, hodanje prema cilju, kroz tamu, kušnje, stradanja.

U žrtvovanju Izaka Abrahamova vjera kao oslanjanje na Boga dolazi najjasnije do izražaja. Abraham se mora odreći svake sigurnosti, svakog ljudskog osjećaja, svoga života, svoje nade, pa i vjere u Božje obećanje. U svom prinosu Bogu Izak prinosi svoja nadanja pa i sam svoj život. Kako je velik Abraham na putu prema brdu Moriji. Potpuno ljudski, u šutnji krije svoju bol, a na sinovljeve upite nježno odgovara. Na kraju svega otkriva Boga koji ne traži od čovjeka krvave žrtve, već samo vjeru. Vjera traži posvemašnju vjernost, do križa – i tu pobjeđuje. Abrahamovom vjerom započinje povijest spasenja.

Zanimljivo je ovdje spomenuti Origenovo tumačenje scene Abrahamova žrtvovanja Izaka, iskušenja njegova očinstva i vjere u obećanje. Prije odlaska na brdo Moriju Abraham govori slugama: »Ostanite ovdje s magarcem, ja i dječak idemo gore, poklonit ćemo se i vrati k vama« (Post 22,5). Origen, uočavajući važnost množine upotrijebljenog glagola: »vratit ćemo se«, dijalogizira s Abrahamom i postavlja mu pitanje: Kaži mi, Abrahamo, je li isti-

¹⁴ Ovu izjavu nalazimo u djelu *Strah i drhtanje* (Verbum, Split 2000), gdje Kierkegaard detaljno analizira biblijsko pripovijedanje o Abrahamu u želji da zapadni svijet vrati vjeri i povjerenju u Boga. Glavna oznaka njegova djela je okrenutost čovjeku i njegovoj egzistenciji i s pravom ga se smatra začetnikom egzistencijalističkoga filozofskog pravca. Nasuprot apstraktnom mišljenju on postavlja konkretno postojanje: »Mnogo je lakše apstraktno misliti nego postojati«, kaže u *Završnom neznanstvenom post scriptumu*.

nito to što kažeš? Doista ćeš se vratiti s dječakom? Dakle nemaš nakanu žrtvovati ga, lažeš, a to nije dostojno jednog patrijarha. Da, odgovara Abraham, idem i žrtvovat ću sina, a potvrda tomu su vatra, drva i nož, ali ne lažem, vratit ću se s njim jer vjerujem da je Bog toliko moćan da uskrisuje mrtve.

Abrahamovo životno iskustvo, određeno naizmjeničnim odnosom poslušna i slobode, ne ostaje na površini, već prodire u dubinu, do samih temelja stvari. Posluš se očituje kao spremnost na zauzimanje za druge, za njihove interese sve do žrtvovanja vlastita života; a sloboda kao služenje drugomu, kao pomoć da drugi dođe k samomu sebi. Smisao poslušna je u obvezatnosti zauzimanja za druge, a smisao slobode u sebezpotvrđivanju zauzimanjem za bližnjega.

Abraham je i čovjek koji se pred Bogom postavlja upitnički. U pitanjima koja upućuje Bogu već je dio odgovora, a odgovor je uvijek jedna varijanta pitanja. Prije pitanja o sebi i svome položaju stoji pomisao na Gospodina Boga. Pitanje i ničie iz elementarnog odnosa s Bogom. Drsko je čovjeka izolirati iz toga odnosa i usmjeriti ga na njega samoga. Samo s pogledom usmjerenim na Boga i od njega na cijelo stvorenje, čovjek se može ispravno pitati o sebi samome i svome položaju u povijesti i svemiru. Iz pripovijedanja o Abrahamu ljudsko dostojanstvo proizlazi iz činjenice da nijedan čovjek nije Bog i da Bog nije nijedan čovjek. Božja jedinstvenost i suverenost, iskustvo Boga, Gospodina nad vojskama, rada pitanja koja su već u sebi izraz čovjekove poniznosti pred Bogom. Čovjek nije igračka različitih božanskih interesa ili žrtva slijepa sudbine, nego je Božji sugovornik, stvorenje do kojega je Bogu posebice stalo. I kad se Abraham tuži Bogu, njegova tužaljka je samo paradoksalan izraz

pouzdanja u Boga. Tko se tuži, želi protiv svakog privida vjerovati da je Bog ipak tu i da se spominje čovjekove slabosti i njegovih potreba.

U životnim uspjesima koje doživljava kao plod Božje milosti, a ne svoje zasluge, Abraham zauzima ispravan stav: slavljenje Boga. A slavljenje Boga je jedini oblik života u kojem ljudi dolaze sami sebi; jedino tu se oni očituju u svojoj neusporedivosti spram svih drugih stvorenja.

Na psihološkom planu Abraham predstavlja potrebu za istrgnućem iz običajne sredine, obiteljske, društvene ili profesionalne, kao nužnost ostvarenja nekog višeg poziva ili proširivanja utjecaja izvan granica uobičajenog. Kao takav on je simbol pustolova, gotovo iracionalne vjere koja graniči s ludošću¹⁵, ali one za koju Pavao kaže: *stultus propter Christum*.

Abrahamov lik je složen. Njegovo religiozno iskustvo jednostavno je i bogato, upravo paradigmatičko. On je čovjek izbora, obećanja, kušnje, čovjek Božji, prorok, Božji prijatelj, čovjek vjere. On je model uspostave novih odnosa s Bogom, osoba koja živi u znaku vjere i obećanja.

U jednom židovskom midrašu čitamo: »Kada Bog baci pogled na Abrahama, koji se imao roditi, reče: 'Evo, našao sam Stijenu na kojoj ću utemeljiti i izgraditi svijet'«. Abraham je jednostavno lik čovjeka po Božjoj mjeri na kojem stoji svijet.

3.1.3. Poruka oprostjenja

Kada su se vratili iz Egipta u Negev, i Abraham i Lot su bogati pastiri s brojnim stadom, tako da je kraj ubrzo postao preti-

¹⁵ Usp. J. CHEVALIER – A. GHEERBRANT, *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Nakladni zavod Matice hrvatske – Mladost, Zagreb 41994, str. 1.

jesan za stada obojice. Između pastirâ Abrahamove i pastirâ Lotove stoke brzo dolazi do svađa kojih je sve više. U takvoj situaciji Abraham samoinicijativno predlaže mirno rješenje. Želeći izbjeći sve moguće sukobe, on miroljubivo govori Lotu: »Neka ne bude svađe između mene i tebe, između pastirâ mojih i tvojih – ta braća smo! Nije li sva zemlja pred tobom? Odvoji se od mene! Kreneš li ti nalijevo, ja ću nadesno; ako ćeš ti nadesno, ja ću nalijevo« (Post 13,1-18). Uime mira on daje prednost Lotu u izboru obitavališta, a Bog nagrađuje takvo stajalište. Izabrali su za sebe »slabiji dio«, a radi mira prepustiti drugome »bolji dio«, to je izbor boljeg dijela, Božji izbor. Miroljubivost je preduvjet bilo kakva oprostjenja, štoviše ona može anticipirati i izbjeći i samu potrebu za opraštanjem. Ona unaprijed sprječava svađe i razdore koji su najčešći razlog potrebe za opraštanjem.

Abrahamova ljubav prema miru i mirotvorstvo očiti su i iz jedne druge zgrade. Primivši tri tajanstvena posjetitelja kod hrasta Mamre (usp. Post 18,1-15), tri čovjeka putnika kojima nudi gostoprimstvo¹⁶, Abraham saznaje za Božje nakane u pogledu Sodome i Gomore, gradova u kojima obitava obitelj njegova nećaka Lot. Bog želi razvidjeti njihov teški protuprirodni grijeh i onda odrediti kaznu. Tu nastaje pravi teodicejski problem. Može li i hoće li Bog s krivima iskorijeniti i pravedne? Može li molitva i zagovor pravednika ukloniti uništenje bezbožnog i razvratnog naroda? Između Abrahama i Jahve, njegova prijatelja i saveznika, nastaje borba za spasenje pravednih. Abraham posreduje za pravednike u gradu i upravlja Jahvi molitvu punu strahopoštovanja i duboke poniznosti. Ako ima pedeset nevinih u gradu... četrdeset pet ... deset. Daleko bilo od tebe da ubijaš nevinoga kao i krivoga, tako da nevini

i krivi prođu jednako! Zar ni Sudac svega svijeta ne radi pravo? Bog prihvaća Abrahamov zagovor nevinih, ali u Sodomi ne nalazi ni deset pravednika. Uništava grad, ali spašava pravednika Lotu i njegovu obitelj. Abraham se već tu pokazuje kao blagoslov naroda. Lot je spašen zbog svoje povezanosti s Abrahamom i njegove zagovorničke molitve koja više računa s Božjim milosrdem i ljubavlju nego s Božjom pravdom. Srce je uvijek jače od pravednosti i ljubav moćnija od strogo suda. Bog nije samo Pravednost nego i Ljubav koja spašava.

3.2. Josip

Biblijsko pripovijedanje o Josipu nalazimo u Post 30; 35; 37; 39-50; Izl 13. Očito je riječ o spletu različitih predaja.

3.2.1. Biblijsko pripovijedanje

Josip¹⁷ je Jakovljevi sin i upravitelj imanja egipatskoga Faraona. Kao stariji od dvojice Rahelininih sinova – brat mu je Benjamin, posebno je drag svomu ocu, ali kao sanjar odbačen je od svoje polubraće. U tom odbacivanju nije bez osobne odgovornosti. Prokazuje braću ocu, moralizira, sanja o svojoj nadmoći i san pripovijeda svojoj polubraći: klanjaju mu se braća, pa čak i majka i otac.

Kićena haljina kojom je Jakov obdario Josipa očitovale je posebnu očevu ljubav prema ovom sinu. Nosio ju je na sebi kada ga je Jakov poslao da obiđe braću koja

¹⁶ U nekim tekstovima govori se o dva, čak o jednom posjetitelju; negdje su to ljudi (19,10.12), negdje anđeli (19,1.15) kao Jahvini poslanici.

¹⁷ Hebrejska verzija imena je *jôsef*, što je teoforičko ime koje etimološki vjerojatno označava Boga koji nadodaje, izražava vjeru u Božju providnost (*jô* je skraćena za sveti tetragram *jhvh*, a drugi dio imena od glagola *sâfah* = *dodati*).

su bila udaljena, napasajući stada. Kad su braća vidjela da dolazi Josip, odluče ga ubiti. Ipak, najstariji, Ruben, odvraća ostale od takve odluke i predlaže da Josipa bace u prazni bunar bez hrane i pića. Kako je onuda prolazila karavana Jišmaelaca, braća odluče na Judin prijedlog prodati Josipa za 20 srebrnjaka. Budući da nije bio nazočan kod te trgovine, kada nakon povratka nalazi prazan bunar, Ruben je zbunjen. Braća uzimaju Josipovu haljinu, uranjaju je u krv zaklanoga kozlića i kod kuće je pokazuju Jakovu kao dokaz da su Josipa razderale divlje zvijeri.

Jišmaelci odvođe Josipa u Egipat i prodaju ga Potifaru, zapovjedniku Faraonove tjelesne staže. Ovaj ga je upoznao i cijenio, te mu dao visoke službe u svojoj kući. Ali Potifarova žena, kad je u svojoj pohoti htjela spavati s Josipom a ovaj je odbije, pokazuje ga svomemu mužu za napastovanje, zbog čega Josip završava u tamnicu. Tamo pridobiva naklonost šefa straže, koji ga postavlja za nadglednika nad zatvorenicima. U tamnici su se nalazili i Faraonov peharnik i pekar, jer su pali u Faraonovu nemilost. Obojica su imala snove i od Josipa su zatražila njihovo tumačenje. Josip uvjераva peharnika da će za tri dana ponovno biti vraćen u službu, a pekaru najavljuje smrt vješanjem. Dogodilo se kako je Josip rekao. Peharnik obeća da će o Josipu pripovijedati Faraonu i moliti ga za njegovo oslobođenje. No zaboravio je Josipa i obećanje koje mu je dao.

Dvije godine kasnije, kad je i Faraon bio uznemiren svojim snovima, koje mu nitko nije znao protumačiti, sjeti se peharnik Josipa. Faraon je sanjao o sedam debelih i sedam mršavih krava koje proždiru onih sedam debelih. Slično i s klasovima. Josip tumači Faraonov san kao nagovještaj sedam godina dobroga uroda i obilja nakon kojih će slijediti sedam godina gladi.

Predlaže plan kako će skladištenjem hrane iz onih sedam dobrih i plodnih godina ublažiti glad ovih sedam neplodnih. Josip je opunomoćen za provoditelja plana, postaje druga osoba u carstvu, Faraonov vezir. Osim toga dobiva za ženu Asenatu, kćerku egipatskog svećenika Poti-Fere. Ni u svojem usponu ne zaboravlja svoje porijeklo. Sinovima koji su mu se rodili u Egiptu daje imena¹⁸ kojima potvrđuje pripadnost svomu narodu i vjernost Bogu svojih otaca. Kad je zatim nastupila glad, kako je bilo i predviđeno, Josip je raspolaгao bogatim zalihama žita, koje su bile sve cjenjenije i skuplje.

Glada su pogođeni i Jakov i njegova obitelj. Kad je čuo da u Egiptu ima žita koje se prodaje, šalje tamo desetoricu svojih sinova da ga kupe. Samo Benjamin, Jakovljevi najmlađi sin i Josipov brat po majci Raheli, ostaje uz oca, jer se ovaj boji da mu se na dugom putovanju štogod ne dogoditi. Kada ona desetorica stignu u Egipat, Josip ih odmah prepoznaje i odlučuje se na igru s njima. Optužuje ih kao uhode koji su došli u Egipat otkriti njegove slabe točke u to vrijeme grozne gladi. Odbija im prodati žito dok ne dokažu da nisu uhode, i tako saznaje stanje u njihovoj obitelji. Saznaje da je njihov otac imao dvanaest sinova, najmlađi da je ostao s ocem, dok su njih desetorica došla u Egipat, a dvanaestoga više nema. Josip ustraje u svojim optužbama i kao jamstvo traži od njih da dovedu u Egipat svoga najmlađeg brata. Izdvoji Šimuna i ostavi ga u tamnici kao taoca, a ostale pusti da odu natrag po najmlađega brata. No Josip je već pri susretu s njima ovako odlučio: napuniti će im vreće žitom i vratiti novac kojim su ga trebali kupiti.

¹⁸ Prvorodencu nadijeva ime Manaše, jer reče: »Bog je dao te sam zaboravio svoje teškoće i svoj očinski dom«; drugomu daje ime Efrajim, jer reče: »Bog me je učinio rodnim u zemlji moje nevolje«.

Jakov je najprije odbijao pustiti Benjamina da ide u Egipat, ali kako je glad bila sve veća i kako je Juda dao jamstvo za Benjamina, konačno je popustio. Kad je Josip ugledao Benjamina, preplave ga osjećaji, ali još nije bio gotov s ostalom braćom. Prije nego što ih je otpustio sa žitom koje su kupili, naredio je da u Benjaminovu vreću bude stavljen njegov srebrni pehar. Na taj je način planirao Benjamina proglasiti kradljivcem. Pošalje za njima svoje ljude da ih uhite kao lopove. Kad su se braća vratila Josipu, a Juda predložio da umjesto Benjamina on bude stavljen u tamnicu, jer se za Benjamina zakleo ocu, Josip više ne može izdržati i otkriva se braći.

Na Faraonov poziv Jakov i čitava njegova obitelj silaze u Egipat. Glad je sve više rasla, novca je ponestajalo, pa su i Egipćani i Kanaanci u zamjenu za žito davali najprije stoku, a onda i zemlju. Konačno, kad je sva zemlja pripala Faraonu, Josip odredi da se Faraonu kao porez na neodređeno vrijeme daje petina svih prinosa (samo su svećenici bili izuzeti). Kad je nakon sedamnaest godina Jakov umro u Egiptu, Josip, njegova braća i ljudi s dvora balzamiraju njegovo tijelo i kasnije ga prenose u obiteljsku grobnicu, u spilju Makpelu kod Hebrona. Ponovno se vraćaju u Egipat, gdje i Josip umire, te je i njegovo tijelo bilo balzamirano. Četiri stotine godina kasnije, kada je Mojsije izvodio narod iz Egipta, ponijeli su sa sobom u Obećanu zemlju i Josipove kosti.

3.2.2. *Teološki dometi i paradigmatička vrijednost*¹⁹

Pripovijest o Josipu, obilježena dubokim i tankočutnim psihološkim zapažanjem, kao i umjetničkom vještinom opisa, spada u najljepše stranice Biblije, a i svjetske književnosti. Na početku pripovijeda-

nja Josipov lik ne budi simpatije. Umjesto da radi kao i njegova braća, on se šepiri u lijepim haljinama i koristi očevu naklonost; ponaša se kao uhoda, obavještavajući oca o onome što čuje o svojoj braći (37, 2b-3). Raskol s braćom i njihovu mržnju navlači na sebe dvama snovima (37,5-8. 9-11). Današnjim psihoanalitičkim tumačenjem dali bismo im značenje želje za vlašću, dominacijom nad drugima, nad braćom i roditeljima. Razumljivo je da ga se braća zbog takva ponašanja žele osloboditi. Najprije ga žele ubiti, a onda koriste prigodu i prodaju ga u ropstvo. Dospijeva u Egipat kao rob jednog časnika na Faraonovu dvoru (37,15-36) i od toga trenutka njegov se život mijenja. Rekli bismo, Josip postaje druga osoba. U patnji dozrijeva i započinje život u strahu Božjemu, postaje častan, moralan, sposoban, ostvaruje zavidnu karijeru. Kasnije spašava braću, oprašta im i postaje spasiteljem svoga naroda.

U glavnini opisa Josip je prikazan kao gotovo nedostiziv ideal. Ponajprije su naglašena njegova prirodna svojstva: vjernost i poštenje, smirenost i razboritost u svim životnim kušnjama, te spretnost i sposobnost u organizaciji i političkoj upravi zemljom. Od djetinjstva, preko mladenačke do muževne dobi plemenit je, uravnotežen i ozbiljan čovjek i u sreći i u nesreći. Odlikuje se nepokolebljivošću vjere i iskrenom ljubavlju prema braći i ocu. Uzor je čistoće i plemenitosti, a posebice veličine praštanja.

Josipov prikaz umnogome izgleda više legendom, pričom i simbolom nego prikazom žive povijesne osobe; ali u njegovoj

¹⁹ Ovdje slijedimo C. TOMIĆ, *Praoci Izraela. Knjiga Postanka, glava 12-50*, Provincijalat hrvatskih franjevac konventualaca, Zagreb 21988, str. 168-213; C. WESTERMANN, *Genesis 12-36. A Commentary*, SPCK, Minneapolis 1985.

osobi, i tu je veličina ovoga prikaza, može se pronaći svaka povijesna osoba.

Kao plod očeve staračke dobi s ljubljenom ženom, njegov je miljenik i utjelovljenje Jakovljeve ljubavi prema voljenoj mu ženi Raheli. Očev je povjerenik, mladić koji mrzi grijeh i ne podnosi ga ni kod svoje braće. Karizmatik je, sanjar i tumač snova. Navlači na sebe prezir braće koju iskreno voli i cijeni.

U četiri poglavlja koja opisuju Josipove susrete s braćom (Post 42-45) isprepleću se duboki ljudski osjećaji, plemenite misli i snažna napetost i dramatičnost. Izdiže se veličanstveni lik Josipa, svijest o grijeshnosti kod njegove braće i lik oca-starca s njegovim sjedinama. Već u prvom susretu očito je da u Josipovu srcu nema mržnje ni osvete. Nastoji samo ispitati osjećaje svoje braće. Jesu li se promijenili? Kakvi su prema njegovu bratu Benjaminu? Na njihovo pripovijedanje o svojoj prošlosti, Josip se prisjeća onoga što se dogodilo s njim, povlači se u osamu i plače. Već tada očituje svoju velikodušnost: zajedno s vrećama žita vraća im i novac kojim su ga trebali platiti.

U drugom susretu s braćom koja su sa sobom dovela i Benjaminu, Josip im otvara vrata, ne više samo svoga ureda već i svoje kuće. Priređuje za njih svečani ručak. Raspituje se za zdravlje svoga oca, a pri susretu s Benjaminom ne može izdržati: povlači se u osamu da se može isplakati.

Josip još jednom stavlja braću na kušnju da se uvjeri jesu li njihovi osjećaji pročišćeni. Svoj srebrni pehar, pehar proricanja, stavlja u vreću jednoga od njih. To je vrhunac pripovijesti nakon kojega dolazi do raspleta radnje. Pehar je pronađen u Benjaminovoj vreći i on bi trebao ostati u Egiptu kao Josipov rob. Sada dolazi do onoga što mnogi (primjerice R. de Vaux) nazivaju najpotresnijom stranicom Biblije. Juda, koji bijaše dao prijedlog da se Josip

proda, otkriva svoje kajanje za zločin. Pripovijeda Josipu povijest njihove obitelji, posebice bol i tjeskobu oca zbog sina kojega su rastrgale divlje zvijeri. Nudi sebe u zamjenu za dječaka. Uvjeren da su njegova braća sada doista drukčija nego nekad, da su doista braća, Josip im se očituje.

Prije očitovanja Josip naređuje svima koji ih okružuju da odstupe. Ne želi da čin očitovanja braći, da bratski zagrljaj bude izložen radoznalim pogledima onih koji u taj krug ne spadaju. Ljubav i njezino očitovanje uvijek su nešto skriveno i intimno.

Očitovanje se događa kroz suze i plač: »Ja sam Josip, vaš brat: onaj kojega ste prodali u Egipat!« I odmah se prisjeti svoga oca. Braća skamenjena očekuju što će se dogoditi. Očekuju pravednu kaznu. A Josip – u veličini duha, u dubokoj osjećajnosti i plemenitosti – u svemu što se dogodilo vidi Božju providnosnu ruku koja sve usmjerava i vodi dobru. Niste vi mene poslali ovamo, govori, nego Bog, da vas održi u životu, da vam se sačuva trag na zemlji te da vam život spasi velikim izbjavljenjem.

Braća se nakon toga žurno vraćaju ocu, ali s pozivom da zajedno sa čitavom obitelji sīde u Egipat. Josip se od njih srdačno, upravo bratski oprašta i još ih jednom očinski upozorava da se putem ne svađaju.

U susretu s ocem Jakovom ponovno dolazi do izražaja Josipova srdačnost, osjećajnost, razboritost i briga za svoje. Na kraju Josip se pokazuje posve vjernim očevoj posljednjoj, testamentarnoj volji.

Opis Josipa i njegove osobe otkriva nam smisao patnje i kušnje, smisao Božje ljubavi i izbora koji su jači od ljudske mržnje i zloće. Kao i mnogi izabranici Božji, i Josip prolazi kroz razne kušnje: mržnju braće koja ga odbacuju i stavljaju na put bez povratka; zavodjenje Potifarove žene; kušnju tamnice i poniženja; kušnju uzdignuća, uspjeha i slave; kušnju oprostjenja onima koji su

mu nanijeli zlo. Josip u svemu ostaje vjeran Bogu i svome narodu; lik je pobožna, čista, spretna, savjesna²⁰ i razborita mladića koji pobuđuje pažnju, divljenje i nasljedovanje. Mrzi grijeh. Pun je poštovanja prema ocu i velikodušan prema braći. Na zlo koje mu je učinjeno uzvraća dobrim. Mudar, pametan, spretna i razborit snalazi se u najrazličitijim životnim okolnostima i kroza sve poteškoće dolazi do cilja. Čovjek je vjere i odanosti Bogu. U bezizlaznim i beznadnim životnim okolnostima oslanja se na Boga koji sve okreće na dobro onima koji mu se u vjeri predaju. Josip je čovjek Božji, čovjek koji igra odlučujuću ulogu u povijesti spasenja. On spašava Jakovljevu obitelj od propasti i omogućuje razvoj i daljnji tijek povijesti spasenja. On je uosobljena veza između prapovijesti i povijesti Izraelove.

Pripovijedanje o Josipu obiluje velikim blagom iskustva, nepodmitljivošću suda o stvarnosti života, egzistencijalnom zgusnutošću misli, osjećaja i sjećanja, transparentnošću doživljenog i osmišljenog za veličinu i blizinu Božju. Riječ je tu i o poniženju i uzvišenju, o umišljenosti i osrednjosti, o zavisti i tjelesnoj slabosti, o uspjehu i neuspjehu, pa i onom poslovnom, o želji za svetom i odmazdom, o dobrim i lošim namjerama koje, čak i loše, donose sreću, o teškoj krivnji koja ima sretan završetak, o neizbježnosti smrti.

3.2.3. Poruka oprostjenja

Što Josip simbolizira u povijesnom kontekstu – agrarnog reformatora ili nešto drugo – nije nam toliko bitno. Kao biblijski čovjek, on je simbol i uzor dviju stvarnosti: 1. velikodušnosti i oprostjenja pred bratskim neprijateljstvom; 2. uspjeha jednoga pravednika i u tuđoj zemlji. Oličenje je Božje providnosti kojoj se nijedna ljudska

volja niti prirodna katastrofa ne mogu suprotstaviti.

Zbog objektivnih okolnosti, ali i zbog osobne mladenачke nepromišljenosti, navlači na sebe prezir i mržnju svoje polubraće. Ta mržnja u cijelosti određuje njegov život. Najprije doživljava duboki egzistencijalni pad u istrgnutosti iz prirodne obiteljske i životne sredine i svodenju na rop-ski položaj. Kasnije, zbog svoje oslonjenosti na Boga otaca, moralne veličine, razboritosti i poslovne uspješnosti, doseže vrhunce drugog čovjeka u Faraonovom carstvu. Ugledan je i moćan. Pruža mu se i prigoda da se i osveti za ono što su mu braća učinila. No Josip ne gaji u sebi mržnju i osvetoljubivost. U Božjoj širini gledanja na stvarnost uočava kako Bog piše ravno i po krivim crtama.

Od samoga početka velikodušno se postavlja prema braći i već pri prvome susretu oprašta im zločin. Od unutarnje razine oprostjenja do vanjskog očitovanja potrebne su i određene faze. Josip stavlja braću na provjeru. Želi vidjeti da su se njihovi stavovi i odnosi prema ocu i braći promijenili, želi iskusiti i njihovo kajanje, ali bez ponižavanja. Kad se sve to ostvari, on i javno očituje oprostjenje braći. Radosno im oprašta i skida s njih teret krivnje.

S pravom se Josipov lik, kako u književnosti tako i u svakodnevnom komuniciranju, uzima kao paradigma velikodušnog

²⁰ Zanimljivo je da ga i Josip Flavije u *Židovskim starinama* (II, IV, 4) prikazuje upravo takvim. Govoreći o Josipu, koji se u egipatskom sužanjstvu suprotstavio nasrtljivoj gospodarevoj ženi, kaže: »Suprotstavio se njezinim salijetanjima i nije podlegao njezinim prijetnjama; bojao se učiniti nešto nevaljalo te je radije pristao na podnošenje veoma teške kazne nego da prolaznim užitkom načini ono što je prema znanju vlastite savjesti prijestup vrijedan smrti«. Navedeno prema M. ZOVKIĆ, *Multikulturalnost apostola Pavla*, u: »Vrhbosnensia« 5 (2001)1, 27-45, ovdje 40.

opraštanja i svojim neprijateljima, barem na praktičnoj razini ponašanja.

3.3. David

Pripovijedanje o Davidu nalazimo u 1 Sam 16-31; 2 Sam; 1 Kr 1-2; 1 Ljet 10-29. Njegovoj su osobi, dakle, posvećena 42 poglavlja deuteronomističke povijesti (1/2 Sam, 1/2 Kr). Kompleksnost stvaranja tih knjiga opravdava brojna ponavljanja, preklide, izvještaje koji se ukrštaju. Sve više dolazi do idealizacije Davidova lika, posebice u izvještajima o njegovim počecima. Inzistira se na njegovim uspjesima, vrlinama, umjerenosti, osjećajnosti, velikodušnosti.

3.3.1. Biblijsko pripovijedanje

David je najmlađi od osam Jišajevih sinova. Bio je kraljem Judeje od oko 1008. do 1001, a kraljem čitavoga Izraela od oko 1001. do 968. pr. Kr. Njegov život možemo podijeliti u tri razdoblja: vrijeme do Šaulove smrti; 7,5 godina kraljevanja Judejom; 33 godine kraljevanja čitavim Izraelom.

Vanjšinom je bio vrlo ugledan. Bio je »plav, s lijepim očima i lijepim licem«. U mladosti je razvio dvije gotovo nespojive vrline: vješt glazbenik i atletski građen ratnik. Kad je Šaul psihički obolio, tražio je mladića koji zna svirati citru. Dovedi su mu Davida. Šaul je bio njime toliko oduševljen da ga je učinio svojim štitonošom, primio ga je u svoju osobnu službu. Unatoč oscilacijama u naklonosti prema Davidu, ostala je u njemu uvijek živa žica te naklonosti. Kada se David vratio svomu ocu, ovaj ga šalje u Šaulov tabor s namirnicama za braću koja su tamo služila kao vojnici. U taboru se upravo priprema vojni obračun između Izraelaca i Filistejaca. Snažni Filistejac Golijat tražio je za boj suparnika s Izraelove strane i izazvao veliki strah u izraelskom taboru. David je prihvatio iza-

zov i izašao u susret Golijatu s praćkom, ali pun hrabrosti i povjerenja u Boga. Oborio je Golijata jednim udarcem. Od toga trenutka Šaul ga zadržava kod sebe. Narod je slavio Šaula kao onoga koji je pobio tisuće, a Davida kao onoga koji je pobio desetke tisuća. To je bio izravan povod Šaulovoj ljubomori prema Davidu. Otada drži Davida na oku i pokušava ga kao vođu svojih trupa poslati u smrt. Dao mu je i svoju kćer Mikalu za ženu, ali s nakanom da mu bude zamkom. Kao otkupninu za kćer zatražio je od Davida stotinu filistejskih prepucija, jer se nadao da će u takvoj akciji Davida Filistejci ubiti. David je preživio i ponudio mu dvije stotine prepucija.

U to vrijeme započinje i legendarno prijateljstvo između Davida i Šaulova sina Jonatana. Potonji je jasno upozorio Davida da mu Šaul radi o glavi, i stavio se kod oca na Davidovu stranu. Šaul se nerijetko kaje zbog napada na Davida, ali ubrzo opet jednako postupa. Jednom prilikom Šaul, dok ga David svirajući citru želi razveseliti, pokušava kopljem pribiti Davida uza zid. Zahvaljujući ženi Mikali, David bježi. Ona vara progonitelje, stavivši u Davidov krevet kip jednoga božanstva, koji je prikrila haljinama. Na dan mladoga mjeseca Šaul priprema gozbu i David mora odlučiti hoće li se pojaviti za stolom na svom uobičajenom mjestu ili ne. Jonatan još jedanput ispituje očevo raspoloženje prema Davidu, ali Šaul proniče njegove namjere. Razjaren, očituje Jonatanu da nikad neće postati kraljem ostane li David na životu. Jonatan preporučuje Davidu da se kralju makne s očiju. David bježi najprije prema Nobu, gdje mu pomaže svećenik Abimelek. Daje mu i Golijatov mač koji se tamo čuvao, zbog čega će kasnije platiti i glavom.

U sljedećoj etapi bijega David dolazi u filistejski grad Gat, gdje ga prijateljski prima kralj Ahiš. Tamo se pravi ludim da bi

izbjegao optužbe za uhodjenje kod svojih neprijatelja. Konačno bježi prema špilji Adulamu. Njegovi sunarodnjaci i mnoštvo drugoga svijeta u nevolji, do grla zaduženih ili općenito nezadovoljnih, pridružuju se Davidu. Oko njega se okuplja preko 400 ljudi i David stvarno – a ne samo u Šaulovu umišljaju – postaje opasnost za kralja. Uporno pokušava uvjeriti Šaula u svoju lojalnost, na što ovaj uzvraća ponekad povjerljivo, a ponekad opet nepovjerljivo. David dvaput ima prigodu usmrtili kralja, ali to namjerno ne koristi. U to vrijeme David uzima Abigajilu i Ahinoamu za žene, nakon čega mu Šaul oduzima Mikalu i učini je ženom drugoga čovjeka. Ponovno se David obraća filistejskom kralju Ahišu, kojemu se priključuje zajedno sa svojim ljudima. Zbog toga dobiva i komad zemlje u Siklagu blizu Gata. Ahiš želi da David na filistejskoj strani sudjeluje u borbi protiv Šaula, ali drugi filistejski vođe prosvjeduju protiv takve odluke. Tako David nije sudjelovao u pokolju u planinama Gilboe, gdje je poginuo Jonatan, a Šaul izvrši samoubojstvo bacivši se na vlastiti mač. U isto vrijeme David je u boju protiv Amalečana, koji su u odsutnosti ljudi pokušali iskoristiti priliku, zauzeti Siklag i u ropstvo odvesti žene, među kojima su bile i Abigajila i Ahinoama.

Poslije Šaulove smrti David, koji je bio bjegunac i upućen na Ahiša, postaje nezavisni kralj. S 30 godina zastupnici njegova Judina plemena proglašavaju ga od kraljem Hebrona. On je pozivao na nacionalno jedinstvo, ali su Abner i drugi značajni ljudi iz Šaulove pratnje proglasili kraljem nad čitavim Izraelom Šaulova sina Išbaala. Ratni sukobi koji su time prouzročeni traju 7,5 godina. Sve češće pobjeđuje David, zahvaljujući prvenstveno vodi svojih trupa Joabu. Kad je došlo do sukoba između Išbaala i Abnera, David uspijeva usposta-

viti svoje kraljevanje nad čitavim Izraelom i zadržati ga 33 godine. Jeruzalem, koji je oteo Jebusejcima, pretvara u glavni grad. Tamo uz pratnju glazbe s velikim svečanostima prenosi i Kovčeg saveza.

Pri prijenosu Kovčega u Jeruzalem dolazi i do nesretnog slučaja. Kad je Kovčeg gotovo padao s kola na kojima je prenošen, Uza, jedan od onih koji su s Ahijom upravljali kolima, ispruži ruku da ga zadrži i pritom dodirnu Kovčeg. Zbog te nepromišljenosti odmah je osuđen Božjom kaznom smrti. David je bio toliko pogođen događajem da je odgodio prijenos Kovčega za tri mjeseca. Tek nakon toga Kovčeg je donesen u Jeruzalem, uz javnu svečanost. Sâm David je plesao pred Gospodinom sav predan, zbog čega ga je njegova žena Mikala, vidjevši ga obnažena, prezrela. David učvršćuje kraljevstvo pobjedama nad Filistejcima, Edomcima, Moabcima, Amoncima, na jugu, i Kanaancima, na sjeveru; zauzima Damask i širi vlast Izraelovu sve do Eufrata.

Za svoga kraljevanja David se oslanja na niz osobnosti poput Joaba, Amasije, Benaje, svećenika Sadoka i Abijatru, Jošafata i Seraje, kao i na svoje sinove koji su vojni časnici i upravitelji gradova. U Jeruzalemu proširuje svoju obitelj za još 11 (ili 13) sinova, uz onih 6 koje su mu rodile različite žene za vrijeme sedmogodišnjega sukoba sa Šaulovim pristašama. Među kasnije rođenim sinovima bio je i Salomon, čija je majka bila Bat-Šeba, žena Urije Hetita. David ju je prisvojio, a Uriju poslao u smrt. No Bog se razljutio nad takvim djelom i dijete koje je bilo rođeno iz veze s Bat-Šebom mora umrijeti. Kasnije dobiva s njom drugoga sina, Salomona.

Najopasnija epizoda Davidova kraljevanja je pobuna njegova sina Abšaloma. Prvi sukob između oca i sina nastao je kada je Abšalom ubio svoga polubrata Amnona, koji je silovao Abšalomovu sestru

Tamaru. Svada bijaše riješena Joabovim posredovanjem. Nakon toga Abšalom pokušava na račun svoga oca pridobiti narod na svoju stranu. Zaklinje se da će sâm zauzeti kraljevski tron. Bio je u tome toliko uspješan da i David mora bježati iz Jeruzalema na istok. Sadok i Abjatar, svećenici, prate ga s Kovčegom saveza, ali im David zapovjedi da se vrate u Jeruzalem zajedno s Kovčegom. Šalje i svoga prijatelja Hušaja u Jeruzalem da ispita Abšalomove namjere i da se suprotstavi Ahitofelu, pod čijim je utjecajem stajala Abšalomova pobuna.

Davidova sretna zvijezda je toliko potonula da je bio proklet od Šimeja, dalekog Šaulova srodnika. Šimej mu baca u lice kamenje, prašinu i uvrede. No David ne dopušta svomu vojvodi Abišaju da usmrti Šimeja. U Jeruzalemu Ahitofel potiče Abšaloma da uzme Davidove suložnice koje su ostale u gradu, što ovaj i učini. Nakon Davidova povratka, one su i dalje ostale u Davidovu dvoru, no on više nije k njima prilazio. Ahitofel želi da ga Abšalom učini vojskovođom, a Hušaj savjetuje Abšaloma da to bude on sâm. Prihvaćen je Hušajev savjet, na što se Ahitofel ljuti. U međuvremenu su Jonatan i Ahimaaz, sinovi svećenikâ Sadoka i Abijatara, poslani Davidu kao glasnici da ga obavijeste o Abšalomovim planovima. Oni stižu Davidu nakon vrlo uzbudljiva putovanja; čak su se morali skrivati u jednoj čatrnji. Sa svom svojom vojskom David se upućuje preko Jordana. Kad mu se Abšalom htio suprotstaviti, ubija ga Joab, čime krši izričitu Davidovu naredbu da Abšalomu poštedi život.

Kad je David svečano prešao Jordan, ispratio ga je do Jeruzalema sav narod Judeje i polovica naroda Izraelova. Ali to je izazvalo nove razdore između Jude i ostalih plemena Izraelovih. Nakon poraza Abšalomovih ustanika slijedila je trogodišnja glad, kojom je Izrael bio udaren po Bož-

jem nalogu, jer je Šaul prije dosta vremena pobio mnoge Gibeonce i time navukao krivnju na Izraela. Gibeonci kao nadoknada traže izručenje sedmorice Šaulovih sinova, koje i dobivaju, te ih vješaju. Među njima su bila i dva Šaulova sina rodena u Rizpi. David naređuje da se pokupe njihove kosti i zajedno ih s kostima Šaulovim i Jonatanovim (koji su na dan pogibelji bili pokopani pod jednim stablom u Gileadu) pokapa u grobu Šaulova oca Kiša. Ovo je posljednje što bijaše učinjeno za Šaulovu obitelj pogodenu nesrećom.

Potaknut napašću, David želi provesti popis stanovništva. Popis je trajao 9 mjeseci i 20 dana, a obasizao je 800.000 odraslih muškaraca koji su se mogli boriti s mačem u Izraelu i 500.000 u Judeji. David priznaje da je provođenjem popisa sagriješio, jer je tako iskazao nepovjerenje prema Bogu i njegovim obećanjima. Bog mu ostavlja izbor između tri zla: sedam godina gladi, tri mjeseca progona sa strane neprijatelja i tri dana kuge. David se odlučuje za kugu i andeo smrti ubija 70.000 Izraelaca. Jeruzalem je pošteđen, jer ga je David vidjevši andela smrti na jebusejskom gumnu izvan Jeruzalema, kupio za 50 srebrnih šekela, tamo podigao žrtvenik i spriječio kugu. To je posljednji Davidov čin.

U starosti ga je služila i krevet mu grijala mlada djevojka, Šunamka Abišaga. Na kraju života predaje kraljevski tron Salomonu, dajući mu prednost pred njegovim starijim bratom Adonijom.

3.3.2. *Teološki dometi i paradigmatična vrijednost²¹*

Deuteronomistički historiograf je očito prodavidovski nastrojen. Želi pokazati da je David legalni i legitimni Šaulov nasljed-

²¹ U pogledu bibliografije o Davidu upućujemo prije svega na različite *Povijesti Izraela*, posebice na

nik, jer je od Boga izabran (1 Sam 16,1-13) i jer je oženio njegovu kćer i pazio na napredak i volju naroda.

Povijest o nasljeđivanju kraljevstva (2 Sam 7; 9-20; 1 Kr 1-2) predstavlja biser starozavjetne naracije. Opis je živ, objektiv, ispunjen čudesnim elementima, ali i duboko religiozan. Želi pokazati Salomonovu legitimnost u nasljeđivanju Davida. Nema prevelikih kronoloških preokupacija niti pozivanja na izvore informacija. David je opisan realistično, u kontekstu koji u prvi plan stavlja njegove sposobnosti, ali i grijeha i nevolje.

U Knjigama Ljetopisa četvrtina teksta (18 poglavlja, točnije 1 Ljet 11-29) posvećena je Davidu. Svrha te relativno kasne knjige SZ-a više je teološka nego povijesna. Autor koristi Knjige Samuelove i Knjige Kraljeva i idealizira lik kralja, izostavljajući sve što bi moglo zasjeniti njegovu slavu.

U mnogim vidovima David je bio izvanredna osobnost. Hrabar je i domišljat ratnik, lukav političar koji koristi trenutak, mudar organizator države i pravedan upravitelj. Vrlo je velikodušan i vjeran prijatelj. Prema svojoj djeci prilično je popustljiv i susretljiv, gotovo slab: ne može kazniti Amona i bez ikakvih ograda oprašta Abšalomovo bratoubojstvo. Okrutan je prema onima koji mu se suprotstavljaju, uklanja s povijesne pozornice Šaulove potomke, desetkuje Moapce i šalje u smrt Uriju Hetita. Vrlo je religiozan po modelu svoga vremena; iskreno je pobožan, moli i traži savjete od Božjih ljudi, kao što su Gad i Natan. Prihvaća čak i da bude uklonjen s prijestolja u strahu da se ne suprotstavi volji Božjoj (2 Sam 15,25s). Kaje se za svoj grijeh i prihvaća savjete proroka (2 Sam 12,15-25). Kaje se i za popis stanovništva što ga je proveo (2 Sam 14,17). S vremenom se njegove pogreške i mane zaboravljaju, a on postaje idealan kralj i vladar, du-

boko human i potpuno posvećen služanju Bogu. Takvu nam barem sliku o Davidu daju Knjige Ljetopisa i Sir 47,1-11.

Vrhunac svih predaja o Davidu predstavlja Božje obećanje da će njegovi potomci biti vladari Izraela (2 Sam 7,1-17; 1 Ljet 17,1-15; Ps 89,20-38). Jezgra tih predaja može potjecati iz Davidova vremena, a njihov povijesni kontekst bio bi Davidova nakana da izgradi hram Gospodinu. U ime Božje Natan uzvraća i u prvom trenutku podržava Davida u njegovim nakanama, a kasnije mu priopćuje da to nije volja Božja i da se takvo djelo ne sviđa Gospodinu koji je stoljećima stanovao u šatoru i nije nikada zahtijevao čvrsto boravište (2 Sam 7,1-7). Kao nagrada za vjerno služanje, Bog će biti uza nj u njegovim potphvatima, i njegov će tron biti osiguran njegovu potomstvu (2 Sam 7,8-15). Gospodin će biti posebno dobrohotan prema Davidovoj kući, ponašat će se prema njoj kao otac. Ako njegovi potomci budu grijeshili protiv Boga, bit će kažnjeni kao i ostali ljudi, ali umjereno; kažnjavanje neće nikada

M. NOTH, Paideia, Brescia 1975; J. BRIGHT, SCM Press, London 1974; G. FOHRER, Paideia, Brescia 1980; H. SCHULTE, Paideia, Brescia 1982; J. A. SOGGIN, Paideia, Brescia 1984. Mogu se vidjeti i sljedeće studije: J. P. M. SMITH, *The Character of King David*, u: JBL 52 (1932) I-II; L. PIROT, *David*, u: DBS, II, 1934, str. 287-330; I. FRANSEN, *La geste de David*, u: BVC 21 (1958) 59-72; P. K. McCARTER, *The Apology of David*, u: JBL 99 (1980) 489-504; E. H. MALY, *Il mondo di Davide e di Salomone*, LDC, Torino 1970; R. P. GORDON, *The human and ideal David in the Deuteronomical history* (dizertacija), Southern Baptist, 1982; A. MALAMAT, *A political look at the Kingdom of David and Salomon and its relations with Egypt*, u: T. ISHIDA (izd.), *Studies in Period of David and Salomon and other Essays*, Tokio 1982, str. 189-204; C. TOMIĆ, *Davidovo doba*, Provincijalat hrvatskih franjevaca konventualaca, Zagreb 1996; R. MOTTE, *David*, u: X. LÉON-DUFOUR (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb 1980, st. 185-188.

njegovo potomstvo lišiti kraljevskoga dostojanstva (2 Sam 7,16).

I laičkim čitanjem pripovijesti o Davidu možemo zaključiti: 1. David je čovjek koji se u svemu donekle lako probija u prvi plan; 2. obdaren je neobičnim talentima, lijepa je izgleda, hrabar, inteligentan i vješt političar; 3. uz uspjeh na svim područjima, David je čovjek dubokih osjećaja – vjere u Boga, prijateljstva i ljubavi prema ženama.

Biblija često govori o ljubavi u svim njezinim vidovima: očinskoj, majčinskoj, sinovskoj, zaljubljeničkoj, zaručničkoj, bračnoj. No prijateljska ljubav između Davida i Jonatana jedini je takav primjer u Bibliji.²² U tom prijateljstvu sve polazi od Jonatana. David samo odgovara. Jonatan je Šaulov sin i njegov vjerojatni nasljednik, ali ga taj položaj nimalo ne priječi u prijateljstvu prema Davidu, koji bi mu vrlo lako mogao oteti prijestolje. Podijeljen između očinske i prijateljske ljubavi, Jonatan se nikad ne odriče prijatelja. Davidovo i Jonatanovo prijateljstvo uzor je prijateljstva koje može nadići i smrtno neprijateljstvo.

Unatoč Šaulovim postupcima, David uvijek poštuje kralja. To je očito u dva slučaja ili, bolje, iz dvaput ispričane iste epizode. U trenucima kad ga Šaul progoni sa svojom vojskom, Davidu se pruža prigoda usmrtniti kralja. Prema 1 Sam 24, David se skriva u spilji u koju Šaul ulazi radi prirodnih potreba. Umjesto da ga ubije, David siječe komad njegova ogrtača i izlazi. Kasnije javlja Šaulu s udaljenoga brežuljka kako ga je mogao ubiti i pokazuje mu komad ogrtača. Šaul prihvaća dokaz i oprašta Davidu. Prema 1 Sam 26, dok Šaul sa svim svojim vojvodama, na čelu s Abnerom, mirno spava u taboru, David se noću tamo uvlači i dolazi do Šaulova šatora. Njegov ga štitonoša potiče da ubije neprijatelja, ali David odbacuje nagovor s tvrdnjom da ne može dignuti ruku na pomazanika

Gospodnjega. Oduzima mu koplje, i dalje je pripovijedanje slično onom u 1 Sam 24.

Kada saznaje za Šaulovu smrt, David kažnjava onoga tko mu je tu »radosnu vijest« donio. Unatoč Šaulovu ponašanju, David poštuje kralja i, budući da je kralj Božji pomazanik, u nj se ne dira.

David je i čovjek vjere. Svaki put kada napušta grad traži savjet od Gospodina, želi upoznati njegovu volju u pogledu sebe (usp. 1 Sam 23,1-4). Jeruzalem vrlo vješto pretvara u političko središte svoje moći, ali vodi računa o tome da Izrael više nije samo narod među narodima, već da je on Jahvin narod. Vjera u Jahvu je kohezioni faktor toga naroda koji je sastavljen od različitih plemena, te je potrebno i simbolički utvrditi jedinstvo vjere svih plemena. David donosi u Jeruzalem Kovčeg saveza, simbol Božje prisutnosti u Izraelu, i tom prigodom vrlo razdragano sudjeluje u svečanosti (2 Sam 6). Kasnije planira i izgradnju Jahvina hrama u Jeruzalemu. U 2 Sam 7 njegove nakane o gradnji hrama zapriječene su upletanjem proroka Natana, a u 1 Ljet 28,3 činjenicom da je David bio ratnik i čovjek nečistih ruku. Tek će njegov sin, Salomon, čovjek mira, imati čast podići Jahvin hram u Jeruzalemu.

Idealizacija Davidove osobe prisutna je i u Proročkim knjigama. Proročki pogled se zaustavlja na posebnome Davidovu po-

²² O tome se mogu vidjeti sljedeća djela: A.S. KAPPELRUD, *König David und die Söhne des Sauls*, u: ZAW 67 (1955) 198-205; J. MORGENSTERN, *David und Jonathan*, u: JBL 78 (1958) 222-225; F. LANGLAMENT, *David et la main de Saül*, u: RB 83(1976), 321-329; 86(1979), 194-213. 384-436; 87(1980), 161-210; 88(1981), 321-332. O mogućem tumačenju toga prijateljstva u smislu homoseksualnih odnosa vidi T. HORNER, *Jonathan Loved David. Homosexuality in Biblical Times*, Philadelphia 1977. Kritiku na takvo tumačenje nalazimo kod J. F. O'GRADY, u: BibTB 8 (1978) 136sl; M. L. BARRÉ, u: CBQ 41 (1979) 463sl.

tomku, na jedinstvenom i potpunom kralju, koji će odlično ostvariti ulogu Davidove dinastije, ali u eshatološkom kontekstu (Iz 9,1-6; 11,1-9; Mih 5,1-5; Jer 23,5s; Zah 9,9s).

David je svakako značajan lik SZ-a. Ni je toliko plodan kao Adam, toliko čašćen kao Mojsije, toliko uzvišen kao Salomon, ni temeljit kao Izaija, ali ljudskiji je od svih njih. Veliki je kralj i vojskovođa te mu pripada čast da je jedini uspio ujediniti različita plemena Izraelova u jedno kraljevstvo, kojim je uspješno upravljao. Značajno je proširio njegove granice i zaštitio ga od izvanjskih neprijatelja.

Sjećanje na Davidov karakter nadživjelo je njegove pothvate. Bio je neobično hrabar i velikodušan, što pokazuje njegovo ponašanje prema Šaulu, Merib-Baalu, Abneru i Šimeju. Duboko je religiozan, a intenzitet svojih religioznih osjećaja i tjelesno očituje plesom. David je i umjetnik. Prihvaćen je kao autor Psalama, premda se danas na to autorstvo drukčije gleda. Pjevao je, svirao i plesao. Njegove tužaljke za Šaulom, Jonatanom, Absalomom i Abnerom pokazuju dubinu njegovih osjećaja i vještinu njihova izražavanja. Ponašanje prema Uriji baca tamnu mrlju na Davidov značaj, no gotovo svi njegovi nasljednici na tronu imaju slične mrlje. Biblijski prikaz Davida koji na samrtnoj postelji savjetuje ubojstvo Joaba i Šimeja upitno je i ne pripada njegovu značaju. Ako se David nije u čemu držao običaja svoga vremena i kraja, onda je to bilo uglavnom zato da ih poboljša.

3.3.3. Poruka oprostjenja

Isključujući idealizaciju u pojedinim kasnijim knjigama, biblijski je opis Davida prilično realističan. Uz prikaz njegovih vrлина, nisu prešućene ni njegove mane i nedostaci, njegova ljudskost i ljudsko ponašanje uvjetovani su konkretnim povijes-

nim okolnostima. U takvim okolnostima, i govor o njegovoj sposobnosti praštanja i traženja oprostjenja dobiva na značenju.

Progonjen od Šaula i u mogućnosti da mu se osveti, da ga pošalje u smrt, David se pokazuje čovjekom koji je sposoban oprostiti i smrtnom neprijatelju. Razlog takvu ponašanja je čvrsto uvjerenje da je kralj Božji pomazanik, da vrši svoju ulogu zahvaljujući Božjemu izboru. Opraštajući Šaulu, David barem prigodice mijenja njegovo stajalište prema sebi, odnosno pribavlja sebi oprostjenje.

Svjestan svoje grješnosti, David se u dvije prigode jasno kaje za počinjeno zlo i traži Božji oprost. Kada je proveo popis stanovništva i time umanjio Jahvinu suverenost nad narodom, kajanjem i žrtvom ublažuje Božju srdžbu koja se sručila na narod. U SZ-u ima dovoljno primjera kobnih posljedica brakolomstva. Ipak, najpoznatiji je upravo Davidov slučaj. Njegova pohotna ljubav prema Bat-Šebi stajala je života Uriju Hetita, njezina muža, što prorok Natan mudro i hrabro razotkriva kao zločin (2 Sam 11s). Nakon ukazivanja na zlodjelo, David se kaje, obredno ispašta svoj grijeh, a predaja mu zbog toga pripisuje najpoznatiji pokajnički Psalm (Ps 50).

I u Davidovom liku vjera u Jahvu je izvor njegovom oprosničkom i pokajničkom ponašanju. U pogledu oprostjenja, David je paradigma čovjeka koji oprašta u ime Boga, čovjeka koji je sposoban uočiti svoj grijeh i tražiti Božji oprost.

3.4. Jona

Pripovijest o Joni²³ nalazimo u istoimenoj biblijskoj knjizi. Svojim humoriz-

²³ Hebrejska verzija imena je *jônâh*, a znači *golubica* koja je biblijski simbol mira. Usp. M. LURKER, *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici*, Paoline, Cinisello Balsamo 1990, str. 56-57.

mom, emocionalnom nabijenošću i dozom satire, ta je knjiga je jedinstvena u prostočkoj književnosti.

3.4.1. Biblijsko pripovijedanje

Prorok Jona je sin Amitaja, proroka iz Gat-Hahefera (usp. 2 Kr 14,25), i živi u vrijeme kralja Jeroboama II. Ipak, nije on autor ove knjige, nego protagonist radnje koja je nastala puno kasnije. On je glavni junak kratke fiktivne, parabolske biblijske pripovijesti.

Kao prorok protiv svoje volje, Jona prima od Boga nalog da ode u Ninivu naviještati obraćenje njezinim stanovnicima. Protivan takvom Božjem naumu, odlučuje se na putovanje u potpuno suprotnom pravcu, na zapad prema Taršišu. Ali Bog se ne da tako lako prevariti. Oluja zahvaća brod kojim Jona putuje, a mornari, tražeći uzrok oluje i nesreće koja ih je snašla, otkrivaju Joninu prisutnost kao njihov uzrok. Bacaju ga u more. Velika riba ga guta, a nakon tri dana i tri noći izbacuje na obalu. Bog mu ponavlja svoj nalog i ovaj put Jona poslušna. Kratko i bezvoljno poziva Ninivljane na obraćenje. Oni pokazuju znakove kajanja, i Bog ih pošteduje. Jona se žestoko protivi takvom Božjem postupku, ali će ga Bog poučiti kako treba prihvaćati njegovu volju. Daje da izraste bršljan u sjenu kojega se Jona može skloniti od nesnosne vrućine, a onda šalje crva koji ga uništava, tako da Jona želi čak i umrijeti. Time mu Bog slikovito pokazuje svoj postupak sa stanovnicima Ninive, svoje milosrdno i opraštajuće djelovanje. Jona treba prihvatiti takvo Božje djelovanje.

3.4.2. Teološki dometi i paradigmatička vrijednost²⁴

Pripovijest o Joni izgrađena je oko motiva bijega od Boga i vlastitog proročkog po-

slanja koje mu je Bog dodijelio. Knjiga se s pravom ubraja u pravu narativnu teologiju. Nije dakle riječ o diskurzivnom mišljenju i izlaganju kroz pojmove, već o akciji, o Božjem djelovanju u konkretnim događajima i kroz konkretne ljude. Poruka ne počiva na pojmovima, već na događanjima.

Jona prosvjeduje protiv Boga s kojim se ne slaže upravo zbog njegova djelovanja i traži svijet u kojem vlada matematička pravednost. Svojim stavom načelnog milosrđa i smilovanja spram svega stvorenja Bog nudi mogućnost nove, korjenite promjene i okorjelih Ninivljana²⁵ i tvrdoglavoga proroka.

U pozadini Jonina bijega od Jahve stoji problem napetoga odnosa između višestoljetnoga proročkog naviještanja Božjega suda i Jahvina milosrđa i praštanja kao značajki Božjega odnosa prema sveukupnoj stvarnosti. Sukob se stvara oko Boga suda i Boga milosrđa, ali i oko Božje otvorenosti i naklonosti i prema drugim, nežidovskim narodima, konkretno Asircima. Misaona os knjige je tema obraćenja i praštanja, te-

²⁴ Usp. L. ALONSO-SCHÖKEL – J. L. SICRE DIAZ, *I profeti*, Borla, Roma 1989, str. 1145-1174; H. W. WOLFF, *Studien zum Buch Jona*, Neukirchen-Vluyn 1965; A. DEISLER, *Zwölf Propheten II. Obadja. Jona. Micha. Nachum. Nabakuk*, Würzburg 1984, str. 149-164; L. MORALDI, *Giona*, u: P. ROSSANO i dr. (ur.), *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Paoline, Milano 1988, str. 650-653; B. LUJIĆ, *Sučeljavanje Božjeg i ljudskog načina djelovanja*, u: B. VULETA (ur.), *Praštanje – Zbornik Radova sa znanstvenog simpozija*, Split-Sinj 1995, str. 159-179; B. LUJIĆ, *Prorokov bijeg od Boga i Božja potraga za prorokom*, u: isti, *Povratak u slobodu ljubavi*, KS, Zagreb 2000, str. 67-100.

²⁵ U izboru toga grada – Ninive – stoji ključ razumijevanja poruke ove knjige. Niniva, glavni grad asirskog carstva od vremena Saneheriba, u svijesti Izraelovoj je simbol imperijalizma i najokrutnije agresivnosti protiv Božjega naroda. Ona ne predstavlja samo poganski svijet nego i ugnjetaća svih vremena.

ma Božjega milosrđa a ljudske uskogrudnosti i osvetoljubivosti. No Božje djelovanje uvijek predstavlja paradigmu ljudskog djelovanja. Paradigma ima smisla ne samo kad je shvatimo već i kad je prihvatimo kao smisleni oblik praktičnog življenja.

Događanje s Ninivljanima rješava jedan vid Jonine knjige, ali je daleko značajnije ono što se događa između Jone i Jahve. U 4. poglavlju na pozornici ostaju samo prorok i Jahve. Na pitanju Ninivljana oni, sučeljavajući se, pojašnjavaju svoja stajališta i djelovanja. U pitanju je ponašanje prema onima koji čine zlo, ponašanje prema neprijatelju, što Asirci i jesu Izraelu.

Jona jest pojedinačna osoba, ali u knjizi on je simbol, predstavnik naroda i paradigma jednog ljudskog stajališta. Jona kao prorok, a i čitav narod u pogledu odnosa prema neprijatelju, treba činiti onako kako čini Jahve. Premda nevoljko i s protivljenjem, Jona ipak ostvaruje Jahvin nalog da navijesti obraćenje Ninivljanima. On samo s pet riječi naviješta propast Ninive: »Još četrdeset dana, i Niniva će biti razorena«. I takav mlaki Jonin navještaj urađa plodom kod Ninivljana. Oni se obraćaju i Bog odustaje od svojih namjera. Bogu još preostaje uvjeriti proroka iznutra u ispravnost svojih čina, jer Bog poštuje čovjekovu slobodu opredjeljenja za ili protiv njegove riječi. I to će Bog učiniti vanjskim sredstvima, ali samo kao poticajima, a nikako prisilom na Joninu slobodu. Vjetar, more, oluja, mornari, riba, bršljan, crv, sve su to sredstva kojima Bog privodi Jonu obraćenju, barem do onog stupnja do kojega su Ninivljani stigli prije proroka. Bog postupno i pedagoški otvara oči prorokova uma i srca kako bi došao do dubljeg uvida u stvarnost.

Tek u 4. poglavlju otkrivamo pravi razlog prorokova bijega od Jahve. Razlog nisu Ninivljani, Izraelovi neprijatelji, nego

sam Jahve. Jona poznaje Boga koji oprašta, ali se s takvim Bogom ne može složiti i ne slaže se.

Jonina knjiga ima dvostruku poruku ili, točnije, jednu poruku s dva različita vida: »Prvi se odnosi na ugnjetače, i to je onaj obraćenja. Drugi se odnosi na Izrael, i to je onaj prihvaćanja Boga koji prašta. Prvi je potreban, a drugi je nečuvan.«²⁶ Niniva je simbol, paradigma ugnjetača, tlačitelja i neprijatelja svih vremena, tako da glavna misao knjige nije religiozni univerzalizam niti misionarska svijest o otvaranju prema poganima, već prihvaćanje Boga koji ljubi i ugnjetače. Onima koji nikomu nisu praštali²⁷ Bog naviješta obraćenje i oprostene. Tu se Jona ne slaže s Bogom. On poznaje način Jahvina djelovanja i to izričito priznaje (usp. 4,2), ali je upravo to poznavanje razlog sukoba s Jahvom. Prihvata samilosno i praštajuće Jahvino djelovanje, no samo prema svomu narodu, u okrilju svoga naroda, ali nikako i prema neprijateljskom narodu. Izraelovi neprijatelji su i Božji neprijatelji i Bog bi se prema njima trebao neprijateljski ponašati.

Može nam se učiniti da poruke o Božjem sudu koji kažnjava zlo, inače česta tema u proročkoj poruci, u ovoj knjizi nema. Ali dubljim uvidom otkrivamo da nije tako. Bog ne štiti zlo, ali uvijek daje mogućnost promjene, kajanja i obraćenja, vraćanja dobru. I sam Jahve se može pokajati i odustati od zla koje je naumio učiniti. Jahve je branitelj i promicatelj života, a ne smrti. Ninivljani vjeruju u Jahvinu dobrotu i milosrđe i ta vjera je ishodište njihova obraćenja, a Jona, Božji prorok, čuva

²⁶ L. ALONSO-SCHÖKEL – J. L. SICRE DIAZ, *I profeti*, Borla, Roma 1989, str. 1151.

²⁷ Iz povijesti su poznate metode kojima su se Asirci služili u porobljavanju i iskorjenjivanju pojedinih naroda. Vidi J. A. SOGGIN, *Storia d'Israele*, Paideia, Brescia 1984, str. 335-347.

Božju dobrotu i milosrđe samo za svoj narod, zaboravlja ili ne prihvaća da je Bog stvoritelj i spasitelj svih ljudi.

Jona želi i Bogu nametnuti svoje kriterije djelovanja, obvezati ga da po njima djeluje. Želi ograničiti Božju slobodu koja u potpunosti poštuje ljudsku slobodu. Bog praštanja je neshvatljiv u svome milosrđu, a opet shvatljiv u ljubavi kojom je pozvao sve u postojanje.

Jona je posvema ljudski lik koji se teško izdiže iznad uobičajenog načina razmišljanja i djelovanja. Čak mu je više stalo do uništenja neprijatelja nego do održanja vlastitoga života. Zato želi i svoju smrt. Bršljan je sredstvo kojim ga Bog dovodi do ispravne prosudbe i vrednovanja. I prema Joni, kao i prethodno prema Ninivljanima, Bog postupa milosno i skrbnički. I Jona je, upravo kao Božji prorok, upućen na Jahvino smilovanje i oprostjenje. Život je moguć samo na temeljima praštanja i oprostjenja, najprije Jahvina praštanja svima i bez razlike, a onda i međusobnog praštanja kao temelja za zdrav život. Velika snaga, svemoć, nije u osveti i uništavanju, nego u praštanju i omogućavanju života. Bog ne dopušta čovjeku, pa ni svom poslaniku i proroku, da svojom uskogrudnošću i sebičnošću ograničava njegovu dobrotu i ljubav.

3.4.3. Poruka oprostjenja

Čitava knjiga o Joni koncipirana je oko teme Božjeg suda i Božjeg milosrđa. Na jednoj strani stoji ljudska uskogrudnost i osvetoljubivost, a na drugoj Božje milosrđe i smilovanje; ljudsko obraćenje i Božje praštanje. Jona je zastupnik i paradigma tipično ljudskog razmišljanja, čovjeka čije su oči i srce zatvoreni za dublji uvid u stvarnost. Ono što drugi postižu vjerom u Božje milosrđe i smilovanje, Joni je, u njegovu poimanju Boga, zaprekom i razlogom bi-

jega od Boga. Kao prorok i čovjek Božji, a u tome je Jona paradoksalan lik, on želi i Boga navesti na svoje kriterije djelovanja, sputati njegovu slobodu i ljubav prema svemu stvorenomu. Ta ljubav i na najmanji znak obraćenja drukčije vrednuje i zlo i neprijatelja, spremna je založiti se za život nasuprot smrti. Tamo gdje vlada osveta, sud i osuda, poništava se Božja stvoriteljsku ljubav, bez koje ništa ne bi moglo nastati, a još manje opstati. Život općenito, a posebice onakav kakvim ga Bog hoće, razumljivo u povijesnim uvjetima, nemoguć je bez praštanja i oprosta. Temelj života je Božje oprostjenje, svima i bez razlike, a zdrav ljudski život u svim vidovima i odnosima ne može se ostvariti bez međusobnog praštanja i oprosta.

Oprostjenje je uvijek Božji dar, koji međutim ne anulira Božju pravednost i sud, odnosno ljudsku suradnju u Božjem oprosničkom djelovanju. Ninivljani se obraćaju i Bog im oprašta, okreće se od nauma kazne i iskazuje im milosrđe. Bog nije princip koji je uredio svijet tako da u njemu vlada matematička pravednost. Bog je osoba koja cijeni ljudsku suradnju sa sobom, vodi računa o odvratanju od zla i okretanju dobru. Kao potpuna i u punom smislu riječi osoba djeluje relacijski. Jona je paradigma i model matematičke pravednosti, čovjek koji ne oprašta niti želi oprostiti počinitelju zla i neprijatelju, a potrebno ga je dovesti do shvaćanja da je i sâm potrebit oprostjenja, posebice u odnosima prema Bogu. A ta svijest nužno mijenja optiku promatranja svega, uvodi u Božju optiku koju je Kranjčević jako lijepo izrazio u *Moj-siju*: »Izvedi narod moj, o Gospode (...) Prokuni kletvom krvne silnike / i spasi narod moj, o Gospode! (...) Ah luda želja! da, al' ljudska jest! / Da kunem kletvom krvne silnike, / da bijem narod, a zbog naroda, / o stvore moj?! A zašto da bih ja / zbog jed-

nog stvora drugi kidô stvor?! / Gle zapad tamo, istok amo gled' / i sjever ondje i ovuda jug, / a sve sam ovo napunio ja / života klicom, svim je mio vijek / i svačije je pravo disati. / A ti sad tražiš sam da pogazim / u prirodi mi zakon najveći! / (...) S visina mojih, ljudski jadniče, / jednako mal je piramida rt / ko rov, što neznan izbaci ga krt, / i bespomoćna sve je natega!«

4. NOVOZAVJETNI LIKOVI

Iz mnoštva novozavjetnih likova izabiremo dva: Nikodema, iz Ivanova evanđelja, koji je prikazan kao stvarni povijesni lik, i Rasipnoga sina, iz Lukina evanđelja, koji je, budući da je akter u sklopu jedne prisprodoobe, fiktivni lik.

4.1. *Nikodem*

Nikodem²⁸ je zasigurno povijesna osoba, ali kod Ivana ga susrećemo više kao uopćen lik (tip), a manje kao individualnu pojavu. Određuju ga četiri činjenice: farizej je (3,1a), ugledan Židov (3,1b), član Velikog vijeća (usp. 7,50) i učitelj u Izraelu (3,10). Očito, predstavljen je kao predstavnik židovstva. Brani Isusa kad ga svećenici i farizeji žele optužiti za prevratničko djelovanje i traži da prije bilo kakva suda bude saslušan. Nakon razapinjanja pomaže Josipu iz Arimateje pri pokopu Isusova mrtvog tijela (Iv 19).

4.1.1. *Teološki dometi i paradigmatička vrijednost*²⁹

Razgovor s Nikodemom prvi je u nizu Isusovih dijaloga koji se provlače kroz cijelo Ivanovo evanđelje (3,1-21). Ti dijalozi ne prenose povijesne rasprave u kojima je Isus sudjelovao, nego predstavljaju evanđelistove inscenacije onoga što smatra potrebnim i nužnim u svojoj kršćanskoj za-

jednici. Ti tekstovi izmiču svakoj psihološkoj interpretaciji, jer u znakovitim situacijama i u važnim slučajevima razrađuju središnje teme kršćanske teologije.

Kod Ivana su Isus i njegovi sugovornici ispočetka uvijek na različitim razinama razgovora. Ono što Isus misli u Ivanovu je evanđelju redovito krivo shvaćeno³⁰, ne zato što bi Isus govorio o Bogu u zagonetkama, nego zato što on tako jasno i nedvosmisleno govori o Bogu da to ljudi, zarobljeni zemaljskim stvarnostima, ne žele odmah pravo shvatiti. U svojim odgovorima Isus zahvaća puno dublje nego ga sugovornici pitaju. Zapravo, svi ti dijalozi su skriveni monolozi, objaviteljske riječi koje otkrivaju tko je Bog, ali i tko je čovjek i što je u čovjeku.

²⁸ Etimološki ime Nikodem označava onoga koji pobjeđuje narod (*nikao džmos*), možda bolje onoga koji se suprotstavlja javnomu mnjenju.

²⁹ Ovdje slijedimo: R. E. BROWN, *Giovanni. Commento al Vangelo spirituale*, Cittadella, Assisi 21979, str. 168-197; R. SCHNACKENBURG, *Das Johannesevangelium*, 1. Teil, HThKNT IV/1, Freiburg-Basel-Wien 41979, str. 377-447; L. MORRIS, *Evanđelje po Ivanu. Komentar Evanđelja po Ivanu*, Logos, Daruvar 1997, str. 185-204; Ph. PERKINS, *Evanđelje po Ivanu*, u: *Komentar Evanđelja i Djela apostolskih* (preveo M. Zovkić), Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1997, str. 556-559; G. SEGALLA, *L'esperienza spirituale nella tradizione giovannea*, u: R. FABRIS (ur.), *La spiritualità del Nuovo Testamento*, Borla, Roma 1985, str. 339-397; T. SÖDING, *Wiedergeburt aus Wasser und Geist. Anmerkungen zur Symbolsprache des Johannesevangeliums am Beispiel des Nikodemus-Gesprächs (Joh 3,1-21)*, u: K. KERTELGE (izd.), *Metaphorik und Mythos im Neuen Testament*, QD 126, Freiburg-Basel-Wien, 1990, str. 168-219; J. BALOBAN, *Isusovi susreti u Ivanovu evanđelju: prvi učenici, Nikodem, Samarijanka*, u: isti, *Aktualnost Isusove životne opcije*, Teovizija, Zagreb 1996, str. 111-125.

³⁰ Ovaj Ivanov književni postupak redovito se naziva »ivanovska ironija«. Usp. H. LEROY, *Rätsel und Missverständnis. Ein Beitrag zur Formgeschichte des Johannesevangeliums* (Bonner Biblische Beiträge 30), Bonn 1968.

Nikodem je glasnogovornik Židova koji su pod dojmom Isusovih čudesnih znakova. Njegovo divljenje Isusu otvara tijek razgovora (3,2a). Vjera koja se temelji na čudu je ambivalentna, svjedoči o pravoj slutnji o Isusu i čežnji za Bogom, ali se previše veže uz konvencionalno i subjektivno, uza svjetske i zemaljske predodžbe o sjaju i veličini, istini i slobodi, sreći i ispunjenju. Ambivalentnost Nikodemove vjere zrcali se u tome što dolazi Isusu noću (3,2), pod zaštitom mraka u strahu od ljudi. A u Ivana taj je mrak vezan uz tamu koja nastaje zato što ljudi više vole tamu nego svjetlo (usp. 1,5; 3,19). Konkretno, u Nikodemovu slučaju, noć označava želju za izbjegavanjem svakoga mogućeg prigovora svojih kolega i sviju onih koji su na Isusa gledali s nepovjerenjem i s neprijateljskim namjerama. Nikodemov dolazak Isusu noću futurološki je značajan, jer će se u 20. stoljeću stvoriti sintagma »nikodemski kršćani« kao oznaka za sve one koji su se zbog raznih strahova, opravdano ili neopravdano, bojali javno ispovijedati svoju vjeru.

Na početku razgovora Nikodem utvrđuje Isusovu moć čudotvorstva, ispovijeda svoju vjeru na temelju čuda. Iz Isusova odgovora vidi se da je ta vjeroispovijest zapravo pitanje o pronalaženju pravoga života, o smislu života, pitanje spojeno s očekivanjem da mu se Isus očituje.

Ljudski život ne pozna samo potrebu za hranom i pićem, za kruhom, nego i potrebu za smislom. Zadovoljenje fizičkih i psihičkih životnih potreba još uvijek nije zadovoljenje i odgovor na pitanje smisla. Nikodem dolazi Isusu da bi bio potvrđen u svojim očekivanjima, ali zahtijeva ono što se može primiti samo kao dar. Želi da se Isus očituje kao donositelj života, ali života vezana uz ljudska očekivanja. A takav život zaostaje za Isusovom osobom i onim što on može ponuditi. Potreban je

iskorak iz tradicionalnoga i stoljećima uobičajenoga.

U odgovoru »tko se ne rodi odozgo« Isus polazi od dva različita shvaćanja života, o dva načina ili dva vida istoga života. Postoje dvije različite osnove i dva načina usmjerenja života. Životu odozgo implicitno je suprotstavljen život odozdo, život poslušan zakonima prirode i zakonima svijeta. Iz drugih epizoda Ivanova evanđelja, posebice iz prologa, vidljivo je da se ovaj život temelji na prirodnom nagonu za samoodržanjem: život od volje tjelesne i od volje muževlje (1,13), život koji se oslanja na tjelesno-seksualni čimbenik, a očituje se kao pokušaj da se u potomstvu podigne sebi spomenik. Nagon za samoodržanjem je produktivna i kreativna snaga svakog življenja, ali, izoliran i reduciran, on se svodi na ispunjenje potreba: za uspjehom i priznanjem, za blagostanjem i srećom, za zdravljem i ispunjenom seksualnošću. U punom opsegu on uključuje i potrebu za smislom, ali Nikodem je, premda u pitanju naslućuje i taj domet, zbog predrasuda još uvijek blokiran.

Život odozgo je život Duha, životne sile (6,63b), stvoriteljske sile (6,63a), otvorenosti očiju za istinu (usp. 4,23; 14,17), život u svojoj potvrđenosti od Boga. To je život određen Bogom, njegovom stvaralačkom snagom i ljubavlju.

Ovaj se život postiže novim rođenjem, jer riječ *anōthen* u Isusovim ustima može značiti i *nanovo* i *odozgo*. Nikodem je shvaća kao paradoks ponovnog ulaska u majčinu utrobu, a Evandelist je posegnuo za prsimbolom koji je poznat u mnogim religijama kao oznaka za selidbu duša i reinkarnaciju, za prolaz kroz smrt u život vječni, kao inicijacija iz profanosti svakodnevnog u svet i ispunjen život. Novo rođenje je arhetip središnjih motiva istinske religioznosti: razlike između svetosti i profa-

nosti, čovjekove upućenosti na onostrano, potrebe milosti i apsolutno novoga početka, pronalaženja autentičnoga identiteta. Premda je mogao poći i od ovoga religijskog arhetipa, Ivanov govor je daleko od mitologiziranja Isusove poruke, štoviše on je pravo demitologiziranje. Jezikom antičkog mita on iznosi ono što se sa čovjekom događa u krštenju. Ivan naglašava radikalno novo stvaranje svakoga pojedinog čovjeka, izlazak iz tame svoga sebičnog svijeta i prepuštanje svjetlu spoznaje Boga.

Demitologizirana misao o krštenju kao novom rođenju ili rođenju odozgo ima i antropološku i teološku stranu. Antropološki, pretpostavlja da je čovjek »tijelo« i da mora umrijeti, ali, s druge strane, izražava uvjerenje da je Bog odredio čovjeka za vječni život, za život onkraj smrti, za život u kojem snagom Duha, po krštenju, već sada ima udjela. Istina, ne u punini, ali bez ikakva ograničenja i gubitka. Antropologija, dakle, u potpunosti upućuje na teologiju: Bog se u Isusu Kristu predao ljudima da ih iz vlastite smrti prevede u svoj vlastiti život, omogućio im je udio u ljubavi između Oca i Sina. Božja okrenutost ljudima, koja je u Isusu Kristu postala osobom, usađuje novi život, posreduje novi identitet, a možemo ga sažeti u jednu jedinu misao: izlaženje iz vezanosti uz zadovoljenje svojih požuda i osposobljenost za ljubav.

Nikodem je paradigma osobe u kojoj živi religiozna slutnja i težnja, ali koja treba biti oslobođena predrasuda i pravilno usmjerena. Čovjekova religiozna čežnja ne može naći smirenje samo u njegovu uvažavanju od strane Stvoritelja, u pokušaju ostvarenja Božje zamisli, već i u izboru i oslanjanju na povijesnu realizaciju Božjega djela u povijesti čovjeka Isusa iz Nazareta. Čovjek je čovjek samo onda kada dopusti Bogu da bude Bog, i to Bog utjelovljenja, ako sam sebe ne učini bogom. Nikodem je

i zastupnik ne površnog nego vjernika koji ozbiljno razmišlja o Isusu, koji se njemu obraća kao Učitelju s ozbiljnom željom. Njegova vjera utemeljena je na razumu, a za potpunost treba doseći i obuhvatiti srce. Vjera je uvijek spoj razumijevanja i osobnog prihvaćanja, odraz životnog iskustva koje se svakodnevno provjerava i potvrđuje.

4.1.2. Poruka opraštenja

Na prvi pogled Nikodemov lik uopće nije vezan uz tematiku opraštanja i opraštenja. No uzevši u obzir njegovo stajalište puno predrasuda, kao i Isusov odgovor o potrebi novoga rođenja, jasno je da je i praštanje uključenog u ovaj dijalog između Nikodema i Isusa.

Opraštanje i opraštenje jednako su paradoksalni i katkada se čine nemogućim kao i ponovni ulazak u majčinu utrobu. Predstavljaju vrhunac biblijske *metanoia*e, prihvaćanja i ulaska u Božju logiku ponašanja. *Metanoia* kao promjena dotadašnjeg načina mišljenja i ponašanja svakako uključuje i sposobnost opraštanja i traženja opraštenja. Životu odozdo, po zakonima prirode i svijeta, svojstvena je osvetoljubivost, a životu odozgo, životu koji započinje novim radanjem po krštenju, životu koji je potvrđen od Boga i njegove stvaralačke snage – Duha – svojstven je novi identitet koji je obilježen izlaženjem iz vezanosti uz zadovoljenje svojih požuda i prirodnih nagona te osposobljenošću za ljubav. A jedan od najznačajnijih vidova ljubavi jest sposobnost opraštanja i traženja opraštenja.

»Ako je sjećanje zakon povijesti« – upozorava Ivan Pavao II u poruci koju iz Zagreba upućuje u Sarajevo – »opraštenje je snaga Božja.«³¹ Bez novog rođenja i uklju-

³¹ Papa Ivan Pavao II, *Govori u Hrvatskoj*, KS – Dokumenti 100, Zagreb 1994, str. 51.

čenosti u snagu Božju teško je razumjeti, a još teže prakticirati opraštanje. Fenomen opraštanja čini opipljivom milost Božju djelatnu u ljudima.

Vodeći računa o činjenici da Isus komunicira s Nikodemom kao predstavnikom Židova, iz njegova poziva na novo rođenje ne smijemo isključiti i poziv na novo vrednovanje stvarnosti koje se očituje upravo u opraštanju. Poznato je da u židovstvu vrijedi zakon odmazde – *ius talionis*: oko za oko, zub za zub. Poznato je i to da je u Ivanovu evanđelju pojam Židova oznaka za onoga tko odbacuje Isusa i njegovu poruku, posebice poruku milosrdnoga Boga ili Boga oprostjenja. Sjetimo se samo pismoznanaca i farizeja koji mu dovode ženu zatečenu u preljubu, očekujući od njega da je osudi na kamenovanje po Mojsijevu zakonu. Isus joj oprašta, a Židovi jedan po jedan odlaze od njega (usp. Iv 8,1-11). Isusovo milosrđe i opraštanje mnogim je Židovima, posebice vodećima u društvenom životu, kamen spoticanja u prihvaćanju njegove osobe i poruke. Pozivajući Nikodema, upravo kao predstavnika uglednika u židovstvu, na novo rođenje odozgo, Isus ga poziva i na obraćeničko-oprosničko ponašanje. Svakako, promjenom mentaliteta i prihvaćanjem Božje logike u ophođenju sa čovječanstvom, Nikodem ne može izbjeći i pitanje oprostjenja i oprosničkog ponašanja.

4.2. Izgubljeni sin

Lik izgubljenog sina, prema kvalifikaciji oca, ili rasiptnoga sina, prema kvalifikaciji brata, fiktivna je figura koju susrećemo u paraboli-prispodobi³² ili, kako se književno voli reći, u Isusovu pripovijedanju unutar Lukina pripovijedanja (Lk 15, 11-32). A parabola je poseban način iznošenja i sučeljavanja sa životnom stvarnošću.

U sinoptika susrećemo više od 40 parabola. To su Isusove pripovijetke u kojima on metodom dijalektičke komunikacije pojašnjava način Božjeg djelovanja, koji je u susretu s njim doživljen kao identičan njegovu djelovanju. Njima se uspostavlja dijalog između pripovjedača parabola i njegovih sugovornika. Protagonisti parabole i razvoj radnje samo su slika stvarnog odnosa pripovjedača i sugovornika. Svrha takvog govora je uspostava kontakta između pripovjedača i sugovornika, nadilazeći različite perspektive koje ih dijele.

Budući da je Isusova komunikacija s protivnicima zapriječena različitom slikom i doživljavanjem Boga, on kroz parabole uvlači svoje sugovornike u novo iskustvo Boga, izaziva u njima novu perspektivu koja odgovara prodoru Kraljevstva i poziva ih na dosljedan operativni izbor. Oni koji se suprotstavljaju njegovim izborima Isus na ovaj, parabolični, način odgovara: tako čini Bog. Moje je djelovanje je jednako Božjemu. A Bog nudi veliku dušnu ljubav (usp. Lk 15,11-32), pastirsku zauzetost (usp. Lk 15,1-7), nezasluženu dobrotu (usp. Mt 20,1-15), vinogradarevu brigu (usp. Mk 12,1-12), da spomenemo samo neke od parabola kojima Isus tumači svoje djelovanje i uvodi ljude u svoje iskustvo, iskustvo otajstvenosti zbilje,

³² Usp. J. JEREMIAS, *Die Gleichnisse Jesu*, Göttingen 1970, str. 128-132; S. TESELLE, *Speaking in Parables: A Study in Metaphor and Theology*, Philadelphia 1975; V. FUSCO, *Oltre la parabola. Introduzione alle parabole di Gesù*, Roma 1983; R. FABRIS, *Le parabole di Gesù*, u: isti, *Gesù di Nazareth. Storia e interpretazione*, Assisi 1983, str. 174-177; W. HARNISCH, *Die Gleichniserzählungen Jesu*, Göttingen 1990., str. 200-230; E. RÄU, *Reden in Vollmacht. Hintergrund, Form und Anliegen der Gleichnisse Jesu*, Göttingen 1990, str. 182-215; J. R. DONAHUE, *Jesus as the Parable of God in the Gospel of Mark*, u: *Interpr* 32(1978), 369-386.

njezine ukorijenjenosti u Božjoj odluci koja je ljudskim očima sakrivena, ali koja se postupno otkriva i osobno doživljava u Isusu, a na kraju vremena postaje događajem.

Parabolom o izgubljenom sinu Isus uvodi svoje sugovornike u iskustvo Boga oprosnika.

4.2.1. *Teološki dometi i paradigmatična vrijednost*

Središnja slikovita riječ koja Isus bira da bi označio stvarnost i djelovanje Božje jest govor o Bogu kao Ocu. Kako to treba shvatiti, vjerojatno nije nigdje jasnije izraženo nego u prisposobi »o izgubljenom sinu« (Lk 15,11-32).

Tom prisposobom³³ Luka završava kraći niz prisposoba o izgubljenom i o radosti nalaska izgubljenoga. Njima Isus odvrća na predbacivanje farizeja i pismoznanača što se druži s carinicima i grješnicima te s njima čak i blaguje.

Nakon ekspozicije (15,11s), koja govori o podjeli baštine dvojici sinova, prisposoba je razvijena u dva velika dijela. Prvi dio pripovijeda povijest mlađeg, odseljenog, poniženog sina, koji se pokajnički vraća, a drugi dio povijest starijeg, radišnog sina, koji je ostao kod kuće spreman na služenje. Dijelovi su međusobno povezani i upućeni jedan na drugi, osim sveukupnim sadržajem, još više početnom scenom i jezgrovitom rečenicom da je mlađi očevo sin, brat starijeg sina, bio izgubljen i da se našao (15,24,32).

Mlađi sin moli za prijevremenu diobu baštine. Njegova je povijest ispričana u tri dijela: najprije njegov duboki pad, kojim završava njegovo neobično putovanje (15,13-16), potom njegovo pokajničko shvaćanje vlastita položaja, njegovo sjećanje na stanje u očevoj kući i odluka da se vrati doma (15,17s), te konačno, prijam u

očevu kuću koji nadilazi sva očekivanja (15,20-24).

Posve je razumljivo da jedan mladac traži svoje kako bi otišao i živio samostalno i po svoju. Problem nije u njegovu odlasku, premda je i to neshvatljivo za Židova koji vruće želi i nastoji doći iz tuđine u Obećanu zemlju, već nastaje tek načinom života koji mlađić provodi u tuđini. Položaj u koji je dospio u prisposobi se na više načina pripisuje njemu samomu. Stariji brat mu predbacuje da je svoj dio protratio s bludnicama, a glad koja je pogodila zemlju u koju se sklonio otkriva njegov katastrofalni položaj. Tjera ga u siromaštvo i duboko poniženje. Kao Židov pase svinje, nečiste životinje, a kao sin bogatih roditelja željan je nasititi se svinjskom hranom. Proigrao je svoj život.

Jedini izlaz je u tome što ima svoga oca. Stigavši do najniže točke poniženja, izgubljeni sin dolazi k sebi. Sjećanje na očinsku kuću budi u njemu nadu, koja se ograničava na očekivanje da će biti ubrojen barem u nadničare kako bi barem preživio. Spomen na oca rađa u njemu nadu u povratak, ali i priznanje vlastite krivnje i molbu za milosrđe.

Zadnji odjeljak prvog dijela parabole predstavlja moment iznenađenja: očevo ponašanje. Na djelu je ne nagrada za pokajničko ponašanje sina, već prekomjerna ljubav. Otac mu pruža više nego je očekivao,

³³ Pri tumačenju najviše se oslanjamo na sljedeća djela: W. PÖHLMANN, *Der Verlorene Sohn und das Haus. Studien zu Lk 15,11-32 im Horizont der antiken Lehre von Haus. Erziehung und Ackerbau*, WUNT 68, Tübingen 1993; A. STOCK, *Das Gleichnis vom verlorenen Sohn*, u: F. KAMPHAUSS – R. ZERFASS (ur.), *Ethische Predigt und Alltagsverhalten*, München 1977, str. 82-86; B. LUJIC, *Bijeg od oca i povratak u očinski dom*, u: isti, *Povratak u slobodu ljubavi*, KS, Zagreb, 2000, str. 101-126; J-B. JARAK, *Smionost Božje njezosti. Isusove prisposobe*, Zagreb 1997.

vraća ga u stanje sina i, radostan, daruje mu mnogo više nego što je potrebno za život. Ne obnavlja samo staro proigrano sinovstvo, nego stvara novo, više sinovstvo, utemeljeno na obraćenju i oproštenju, sinovstvo obilježeno radošću novoga rađanja i zahvalnošću zbog spasenja. Radosno slavlje je izraz zajedništva, povratka u život onoga koji je bio mrtav.³⁴

Stariji sin živi tako da s pravom osuđuje rasipni život mlađega brata. Ali, njegov stav u kontekstu prisposode vrlo je problematičan. On je tužitelj i brata i oca, što ga priječi da se raduje povratku, novom životu svoga brata. On je pravedan, svoje dostojanstvo mjeri učincima svoga rada, svoje moralnosti i poslušnosti zapovijedi-ma. Otac želi pridobiti i toga sina. Ne osporava njegove zasluge, ne želi umanjiti promašaje mlađega sina, ali pokušava i starijem sinu otvoriti oči za stvarnost.

U cjelini prisposode ključni je lik oca. Samo riječ »otac« susrećemo u njoj 12 puta. Sve se vrti oko nje. Očevo držanje prema obojici sinova izlazi iz okvira uobičajenoga. Oba su sina, jedan iz pokajanja, a drugi iz ljutnje, zarobljena granicama pravednosti po načelu zasluga – plaća, pogreška – kazna. Otac prekoračuje tu granicu. To što on čini nije dostojno orijentalnog patrijarha. Ali samo zato što djeluje ispod svoga dostojanstva uspijeva ponovno naći svoga izgubljenog sina i umoliti starijega da se pridruži slavlju. U ljubavi prema obojici, on prema obojici djeluje ispod svoga dostojanstva.

Prisposoda ima otvoren završetak. Kako je stariji brat uzvratilo na očevo nagovaranje da se pridruži slavlju nije ispričovijedano. Samo prvi dio prisposode ima zaokružen završetak: slavi se svečanost pomirenja. Otvorenim završetkom Isus potiče svoje slušatelje da zauzmu stav prema njegovu navještaju Boga oprosnika. Oni

se trebaju uvjeriti kako je dobro da Bog djeluje kao otac iz prisposode. Ljudi svih vremena i prostora trebaju se uvjeriti kako su egzistencijalno upućeni na to da Bog bude takav kako ga Isus navješta.

Odluka mlađeg sina da napusti očevo i obiteljsku zajednicu i krene iz poznatoga u nepoznato nije u prisposodi razjašnjena. Podrazumijeva se da on želi drukčiji način života, da mu očinski dom smeta u ostvarivanju vlastitoga identiteta, da ga zov slobode odvodi u nepoznato. Život po vlastitom shvaćanju slobode stvara mu sve veće probleme. Nevolje se množe: od svakodnevnih, vezanih uz preživljavanje, preko duboko psiholoških (osamljenost i gubitak prijatelja) do religioznih (poniženje čuvanjem nečistih životinja – svinja). Biološko-egzistencijalni pad izgubljenog sina izražen je sociološkim pojmovima: najamnik, sluga, siromah. Svi ti pojmovi govore o njegovu gubitku ljudskog i vjerskog identiteta.

Nevolja tjera čovjeka na razmišljanje o samome sebi. Njezin prvi učinak je dolazak k sebi. Taj dolazak vezan je i uz sjećanje na očevu velikodušnost i ljubav. Takvo sjećanje pojačava negativno iskustvo nevolje. Integralno iskustvo stvarnosti dovodi do shvaćanja, a oboje zajedno uzrokuju preokret, radaju novu osobnost. Očeva ljubav i poštivanje sinove slobode svakako su zalag sinovljeve odluke o povratku ocu. Odlazak od oca ustvari je odlazak od sebe, otuđenje koje vodi besmislu i smrti. Izlazak iz otuđenja je odluka o povratku ocu i pronalazak puta u budućnost.

U odnosu mlađeg, a i starijega sina s ocem posrijedi je sloboda i ljubav. Ljubav pretpostavlja slobodu (otac prema sinu), a sloboda bez ljubavi vodi u egzistencijalnu

³⁴ Usp. P. GRELOT, *Le père et ses deux fils: Luc 15,11-32*, u: *Revue Biblique* 84(1977), 321-348. 538-567.

provaliju (sin bez oca). Iskustvo ljubavi, kao temeljno čovjekovo praiskustvo, omogućuje povratak u očinski dom, povratak Izvoru slobode i ljubavi. To iskustvo mijenja čovjeka u najdubljim egzistencijalnim dubinama. Pravednost bez ljubavi lako postaje nepravda (*summa ius summa iniuria*) i vodi čovjeka u pogubnu zatvorenost, a ljubav pretpostavlja pravednost, nadopunjujući je i nadilazeći. Život i radost utemeljeni su na rasipnoj, gotovo iracionalnoj, očevoj ljubavi koja ne može a da ne oprosti.

4.2.2. Poruka oprostjenja

Izgubljeni sin je paradigma čovjeka koji je nezadovoljan svojim mjestom i odnosom prema biću koje mu je iz ljubavi darovalo postojanje. Pokušava se ostvariti bez odnosa prema tome biću. Takav pokušaj nužno rezultira poniženjem i dovođenjem u pitanje vlastitog identiteta, pa i samoga opstanka.

No, nije sve zlo za zlo. Svako ima i svoj koliko-toliko pozitivan učinak. Doživjevi egzistencijalni pad, i biološki i etičko-moralni i religiozni, zbog napuštanja oca, izgubljeni sin dolazi k sebi. Relativizira svoju ulogu, nalazi svoje primjereno mjesto u svijetu koji je ispletan od osobnih odnosa, suočava se sa svojom prošlošću u svjetlu bolje budućnosti, mijenja način razmišljanja i ponašanja. A sve to skupa biblijskim se jezikom naziva obraćenje – *metanoia*.

Obraćenje je nezamislivo bez vjere, prave, autentične vjere koja Božju ljubav doživljava kao čin njegove slobode koji ničim ne može biti uvjetovan: ni dobrim, ni zlim činima. Božja ljubav jednostavno djeluje iz vlastite logike koju čovjek može, a ne mora prihvatiti. Ona ne isključuje obraćenje, ali mu svakako prethodi. Bog najprije nudi oprostjenje i spasenje, a ta je ponuda i poziv na obraćenje koje jedino u tom okviru postaje ostvarivo. Potrebno je iskreno i

duboko vjerovati u moć ljubavi koja daje oprost i omogućuje nov način života, u ljubav koje je najveći plod praštanje, i tek s time otpočinje proces obraćenja. Vjera u tu ljubav jest vjera u život koji je u svojoj biti bezuvjetno davanje.

Lik oca u prisposobi je lik Boga dobrote koji je uvijek spreman na opraštanje. Praštanje je najočitiiji znak Božje strategije neizmjerne ljubavi i dobrote prema čovjeku. Praštanje je božanska moć, upravo izraz Božje svemoći. Ono stvara novi svijet, svijet po Božjoj zamisli, bez suparništva i neprijateljstva.

Temeljne vrednote života ničim se ne mogu kupiti ni zaslužiti. One se mogu samo dobiti i dati. Ljubav, dobrota, pravednost, milosrđe, blagost i oprostjenje mogu se dobiti samo kao dar, a one i sačinjavaju život. Život se jednostavno može samo primiti i dati, i u tome je sva njegova logika. On se ne može ostvariti i opredmetiti, jer je prvenstveno satkan od odnosa, osobnih odnosa. Njihov poremećaj – a taj nužno nastaje kad se čovjek izmakne iz sjene vertikale, iz sjene odnosa prema ocu – rezultira tragikom življenja. Vratiti se ocu i njegovoj bezuvjetnoj ljubavi znači ozdraviti, biti reintegriran u dostojanstvo sina, imati otvorenu budućnost i živjeti život kao radosno slavlje.

Izgubljeni sin paradigma je svakoga čovjek koji želi samostojnost, slobodu i ostvarenje bez Boga. I na takav čovjekov pokušaj Bog uzvraća svojom milosrdnom i opraštajućom ljubavlju, bez prigovora i propitivanja, jednostavnim prihvaćanjem čovjeka u njegovoj ljudskoj krhkosti i tvrdoglavosti. Poruka o Bogu milosrda prema čovjeku pokajniku koju očitavamo u prisposobi o izgubljenom sinu s pravom je nazvana »srcem trećega evanđelja«.³⁵

³⁵ Usp. L. RAMAROSON, *Le coeur du Troisième Evangile: Lc 15*, u: *Bib 60*(1979), 345-360.

ZAKLJUČAK

Nakon što smo promotrili nekoliko biblijskih likova, možemo zaključiti. Prije svega, svi su oni paradigmatički likovi, modeli u kojima se odražava ljudsko povijesno stanje, ljudski uspjesi i tragedije, ljudska nadanja, stremljenja i razočaranja, ljudski međuodnosi i odnosi prema svekolikoj stvorenoj stvarnosti, jednostavno ljudski život. A budući da je riječ o biblijskim likovima, sve je to stavljeno u odnos prema vertikalni, prema Bogu, izvoru i dovršetku života, prema čovjekovoj Bogom ili, filozofskim rječnikom rečeno, transcendentno određenoj stvarnosti. Svi likovi očituju da ljudsko dostojanstvo nije utemeljeno na dobroj volji, ni na najboljim namjerama, ni na moralnom djelovanju, a pogotovo ne na velikim idealima. Ljudsko dostojanstvo utemeljeno je na Božjoj naklonosti koja ljude ne određuje prema njihovoj smrtnosti i krivnji, njihovoj bolesti i slabosti, nego im se baš u tome, u patnji kao i u smrti, pripoćuje kao Bog života. Poslušnost Bogu Abrahamovu, Izakovu i Jakovljevu preduvjet je ostvarenja ljudske slobode, smjernica za sretan i uspio život. Abrahamova vjera, Josipova pravednost, Davidova ljudskost i Jonina tvrdoglavost modeli su čovjekova zrcaljenja pred Bogom. A što se tiče opraštanja i pomirenja, Abraham je uzor preventivnog izbjegavanja i same mogućnosti sukoba, uzor mirotvorstva koji unaprijed nudi oprostjenje. Josip velikodušno oprašta onima koji su prema njemu neprijateljski postupili, i to baš kao braća. On ne gaji u sebi osvetu i mržnju, već razborito i postupno priprema promjenu braće i nudi im oprostjenje i pomirenje. David je uzor ljudske slabosti koja ipak znade i opraštati, i tražiti oprostjenje, i prihvatiti ga. Jona, premda čovjek Božji i prorok, tvrdoglavo odbacuje Boga oprostjenja, barem u odnosu prema neprijateljima. Iz svijesti da je i sâm

potrebit oprostjenja može u njemu dozreti prihvaćanje Božjega načina postupanja.

U svjetlu novozavjetne poruke sve ljudsko, čak i patnja, krivnja, pa i sama smrt, nije i ne mora biti shvaćeno kao mjesto Božje odsutnosti, nego kao mjesto Božje blizine. Novozavjetni autori su uvjereni da je teološki moguće i nužno pokazati da Bog iz čiste ljubavi i grijeh pretvara u spasenje, krivnju u izbavljenje, a smrt u konačni život. To i čine stvarajući kristologiju u kojoj je Isusova smrt, nasilna smrt nevinoga, odlučujući događaj ljudske povijesti. U tom događaju završnica kojega je uskrsnuće od mrtvih sjaji mogućnost konačnog dovršenja, unatoč smrti i onkraj smrti.

Nikodem je osoba koja treba iskoraknuti iz tradicionalnoga i stoljećima uobičajenoga, prihvatiti Boga koji nudi novo rođenje, koje se povijesno najjasnije očituje u moći opraštanja. Izgubljeni sin je primjer čovjeka koji želi živjeti bez Boga, koji se želi ostvariti u samostojnosti i slobodi bez Boga. Takav pokušaj nužno završava totalnim egzistencijalnim padom iz kojega je moguće izaći jedino obraćenjem, kajanjem i traženjem oprostjenja.

Unatoč većoj ili manjoj idealizaciji optikom vjere u Boga, svi biblijski likovi, čak i oni fiktivni, ljudi su svoga vremena i prostora, svi žive normalnim i uobičajenim ljudskim životom obogaćenim sviješću o savezu s Bogom, odražavaju i zastupaju uvjerenja i poglede na Boga, svijet i život iz društvenog, kulturnog i religioznog konteksta vremena i prilika u kojima žive, predstavljaju životne situacije, opredjeljenja, razmišljanja, postupke, radnje i življenje koji u svojoj konkretnosti imaju trajnu, neprolaznu i paradigmatičku vrijednost. U njima svaki čovjek, bez obzira na to kada, gdje i u kojim okolnostima živi, može tražiti i naći ispravan model integralnog ljudskog ostvarenja koje je od utjelovljena Božjega Sina prožeto božanskom stvarnošću i od nje neodvojivo.